

Knjižnice i društvena inkluzija: međugeneracijsko suradničko učenje

Kolanović Roško, Gordana

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University North / Sveučilište Sjever**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:122:145177>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-27**

Repository / Repozitorij:

[University North Digital Repository](#)

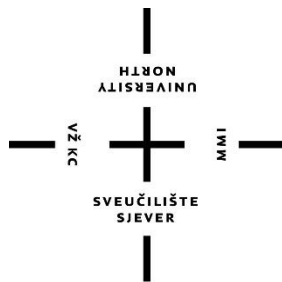
**Sveučilište
Sjever**

Završni rad br. 282/KOM/2024

**Knjižnice i društvena inkluzija: međugeneracijsko
suradničko učenje**

Gordana Kolanović Roško, 0661004855

Koprivnica, srpanj 2024.

Sveučilište Sjever

Odjel za Komunikologiju, medije i novinarstvo

Završni rad br. 282/KOM/2024

Knjižnice i društvena inkluzija: međugeneracijsko suradničko učenje

Studentica

Gordana Kolanović Roško, 0661004855

Mentorica

izv. prof. dr. sc. Željka Bagarić

Koprivnica, srpanj 2024.

Prijava završnog rada

Definiranje teme završnog rada i povjerenstva

ODJEL	Odjel za komunikologiju, medije i novinarstvo		
STUDIJ	Sveučilišni prijediplomski studij Komunikologija, mediji i novinarstvo		
PRISTUPNIK	Gordana Kolanović Roško	MAŠIČNI BROJ	0661004855
DATUM	02.07.2024.	KOLEGIJ	Komunikacija i socijalna inkluzija
NASLOV RADA	Knjižnice i društvena inkluzija: međugeneracijsko suradničko učenje		
NASLOV RADA NA ENGL. JEZIKU	Libraries and social inclusion: Intergenerational collaborative learning		

MENTOR	Željka Bagarić	ZVANJE	izv.prof.dr.sc.
ČLANOVI POVJERENSTVA	1. doc.dr.sc. Krešimir Lacković, predsjednik		
	2. doc.dr.sc. Marin Galić, član		
	3. izv.prof.dr.sc. Željka Bagarić, mentorica		
	4. izv.prof.dr.sc. Lidija Dujčić, zamjenska članica		
	5. _____		

Zadatak završnog rada

BROJ	282/KOM/2024
OPIS	

U okviru informacijsko-komunikacijskih znanosti, informacijske ustanove poput knjižnica se uz tradicionalnu ulogu posrednika između informacija i korisnika, kroz provedbu različitih inkluzivnih programa danas pojavljuju i u ulozi pomagačkih djelatnosti. Ovaj rad će se baviti evaluacijom uspješnosti programa inkluzivnog projekta međugeneracijskog suradničkog učenja i društvene interakcije kroz jačanje vještina u šahu i primjeni informacijsko-komunikacijske tehnologije (mobilnih aplikacija) pod nazivom „Šah i tehnologija - međugeneracijska suradnja“, koji se provodio tijekom rujna i listopada 2023. godine u Čitaonici i Galeriji Vladimira Nazora, a kojeg je autorica i voditeljica pristupnica. U tu svrhu, pristupnica je pretražila literaturu za kreiranje teorijskog okvira te u prikupljanju i obradi podataka primijenila kvalitativnu deskriptivnu metodologiju – kvalitativnu analizu evaluacijskog upitnika na namjernom dvostrukom uzorku sudionika, sukladno etičkim načelima prikladnim za ovu vrstu uzorka. Segmenti rezultati ovog istraživanja su prethodno prezentirani na Doktorskoj konferenciji Sveučilišta Sjever te na međunarodnoj znanstvenoj konferenciji EDULEARN2024.

ZADATAK URUČEN	02.07.2024.	POTPIS MENTORA	

SVEUČILIŠTE
SJEVER

Zahvala

Prije svega, zahvaljujem svojoj mentorici Željki Bagarić koja me pratila u svakoj etapi rada. Ne vjerujem da sam mogla zamisliti bolju podršku na ovom putovanju.

Zahvalna sam kolegicama Ivi Klak Mršić i Sunčani Tuksar jer su me kontinuirano bodrile lijepim riječima i vlastitim primjerom ukazivale na važnost akademskog obrazovanja.

Također zahvaljujem kolegici Danijeli Kukavici na dugim telefonskim razgovorima i prijateljskoj potpori.

Zahvale na iskazanoj ljubavi i strpljenju idu i mojoj obitelji, predivnim kćerkama Maši i Hani, najboljem prijatelju i suprugu Zoranu, mami Mirjani, tati Ivici, tetki Gordani i tetku Zvonimiru.

Posebnu zahvalu posvećujem Alojziji Uvi Ruess.

Draga Uva, iako više nisi fizički prisutna, tvoja ljubav i empatija uvijek su uz mene.

Sažetak

Važne životne tranzicije (kao što su umirovljenje ili preseljenje) mogu negativno utjecati na emocionalno blagostanje starijih osoba. Međutim, različiti oblici intervencije i podrške u zajednici, osobito u trećem prostoru, tijekom prijelaza u stariju dob, još uvijek nisu dovoljno razvijeni niti istraženi. U okviru informacijskih i komunikacijskih znanosti, informacijske institucije poput knjižnica, osim svoje tradicionalne uloge posrednika između informacija i korisnika, također imaju ulogu pružanja podrške kroz provedbu različitih inkluzivnih programa. Na taj se način mogu ojačati društvene vještine korisnika i osobni razvoj pripadnika svih dobnih skupina, podržati njihovo aktivno sudjelovanje u zajednici i doprinijeti društvenoj inkluziji. Kada se tome dodaju razni umjetnički i kulturni projekti s članovima manje vidljivih dijelova zajednice, različitih generacijskih skupina, poput osoba treće životne dobi, rezultati istraživanja govore u prilog postizanja društvenog utjecaja i ispunjavanja misije knjižnica u kontekstu društvene inkluzije te razvoja demokratskih procesa i jačanja društvenog kapitala. Ovaj rad bavi se evaluacijom uspješnosti i zadovoljstva sudionika pilotskog programa inkluzivnog projekta međugeneracijskog suradničkog učenja i društvene interakcije kroz jačanje vještina sudionika te primjenu informacijske i komunikacijske tehnologije (mobilne aplikacije) nazvanog "Ti si na potezu", koji je proveden tijekom rujna i listopada 2023. godine u Čitaonici i Galeriji VN, koja djeluje u sklopu Knjižnica grada Zagreba. Primijenjen je kvalitativni istraživački pristup. S obzirom na sadržaj aktivnosti, korišten je dvostruki namjerni uzorak sudionika (dob >18=8; dob <65=13). Sudionici su (samoiskazom) pozitivno ocijenili svoje sudjelovanje u programu i izrazili visoko zadovoljstvo rezultatima prijenosa znanja i vještina. Ovaj program predstavlja dobru i održivu praksu mentorstva među vršnjacima u okviru podrške koju omogućuje "treći prostor" tijekom životnih tranzicija starijih osoba, kao i inkluzivnog učenja za osoblje knjižnice.

Ključne riječi: djelovanje u zajednici, međugeneracijsko suradničko učenje, knjižnice kao mjesta podrške, podrška u životnoj tranziciji, osobe treće životne dobi

Abstract

Major life transitions (as retirement or reallocation) can negatively impact the emotional well-being of older people. However, various forms of intervention and support in community and especially in third space to life transition in the older adulthood are still neither sufficiently developed nor researched. In the framework of information and communication sciences, information institutions such as libraries, in addition to their traditional role as mediators between information and users, also appear in the role of supporting activities through the implementation of various inclusive programs. In this way, it is possible to strengthen the social skills of users and personal development of all age groups, supports their active participation in the community and contributes to social inclusion. When you add to that various artistic and cultural projects with members of less visible parts of the community, of different generational groups, such as people of the third age, the results of the study speak in favor of achieving social influence and fulfilling the mission of libraries in the context of social inclusion and the development of democratic processes and strengthening social capital. This paper deals with the evaluation of the success and satisfaction of the participants of the pilot program of the inclusive project of intergenerational collaborative learning and social interaction through the strengthening of chess skills and the application of information and communication technology (mobile applications) called "It's your move", which was carried out during September and October 2023 in the public library Vladimir Nazor in Zagreb, Croatia. A qualitative research approach was applied. Considering the content of the activity, a double purposive sample of participants (age >18=8; age <65=13) was used. The participants evaluated their involvement in the program positively and expressed high satisfaction with the results of the transfer of knowledge and skills. This program represents a good and sustainable peer mentoring practice in the scope of „third space“ support to life transition of elderly people as well as the inclusive in-service learning to the library staff.

Keywords: Community engagement, intergenerational collaborative learning, library as a supportive profession, support to life transition, third age

1. UVOD	1
1.1. Problemski okvir rada	1
1.2. Svrha i cilj rada	1
1.3. Struktura rada	2
2. STARENJE I MEĐUGENERACIJSKA DRUŠTVENA UKLJUČENOST	3
2.1. Starenje i inkluzivnost	4
2.2. Međugeneracijski stereotipi	6
3. INKLUZIVNOST I INKLUZIVNO OKRUŽENJE	11
3.1. Socijalna isključenost i socijalna pravednost	12
3.2. Koncept inkluzivnog obrazovanja	13
4. MEĐUGENERACIJSKI ODNOSI: MEĐUGENERACIJSKA NESIMETRIČNOST I UČENJE	18
5. PROCESI STARENJA I IDENTITET STARIJIH OSOBA U DRUŠTVU	22
5.1. Pojam i definicija životne tranzicije	22
5.2. Životne tranzicije i kvaliteta življenja starijih osoba	24
6. INFORMACIJSKA USTANOVA KAO TREĆI PROSTOR	27
6.1. Nove uloge i nesigurna budućnost narodnih knjižnica	28
6.2. Knjižnica kao treći prostor	31
7. KNJIŽNICA KAO IZVOR PODRŠKE U ZAJEDNICI	33
7.1. Odgovornost prema lokalnoj zajednici	33
7.2. Pomagačke aktivnosti narodnih knjižnica	34
7.3. Pomagačka djelatnost knjižnica/inkluzivni programi u Knjižnicama grada Zagreba	37
7.4. Dobra praksa Čitaonice i Galerije Vladimira Nazora	39
7.5. Strani primjeri dobre prakse	42
8. METODOLOŠKI OKVIR RADA	43
8.1. Svrha i cilj istraživanja	43
8.2. Metode prikupljanja i obrade podataka	43
8.3. Uzorak ispitanika	44
8.4. Metodološka ograničenja	47
8.5. Etička razmatranja	47
9. REZULTATI I RASPRAVA	48
9.1. Rezultati	48
9.1.1. Rasprava	53
10. ZAKLJUČAK	54
11. DODATNA RAZMATRANJA	55
12. LITERATURA	58
Popis slika i tablica	64

1. UVOD

1.1. Problemski okvir rada

Važne životne tranzicije (kao što su umirovljenje ili preseljenje) mogu negativno utjecati na emocionalno blagostanje starijih osoba. Međutim, različiti oblici intervencije i podrške u zajednici, osobito u trećem prostoru, tijekom prijelaza u stariju dob, još uvijek nisu dovoljno razvijeni niti istraženi. U okviru informacijskih i komunikacijskih znanosti, informacijske institucije poput knjižnica, osim svoje tradicionalne uloge posrednika između informacija i korisnika, također imaju ulogu pružanja podrške kroz provedbu različitih inkluzivnih programa. Inkluzivno učenje i međugeneracijska suradnja postaju ključni za promicanje društvene uključenosti i razvoj održivih zajednica. Tradicionalna uloga knjižnica i čitaonica, evoluirala je u skladu s dinamičnim promjenama i potrebama modernog društva. Različiti inkluzivni programi i projekti u Hrvatskoj posljednjih 15 godina (*Projekt 65 plus, Knjižnica širom otvorenih vrata, Da bi kotač bolje LEGO*) omogućuju vizuru knjižnice/čitaonice kao dijela pomagačkih djelatnosti.

U navedenom kontekstu, ovaj rad se zasniva na propitivanju ostvarivosti ciljeva koji se odnose na izvršenje misije knjižnica u kontekstu društvene inkluzivnosti, razvoja demokratskih procesa i jačanja društvenog kapitala kroz projekte namijenjene različitim generacijskim skupinama. Glavnina istraživanja usmjerena je na inkluzivno međugeneracijsko učenje, koje se temelji na razmjeni iskustava, vještina i znanja između različitih dobnih skupina. U radu se koristim dostupnom svjetskom i domaćom stručnom literaturom, knjigama, časopisima te izvorima na internetu kako bih prikazala povijesni razvoj pojmova bitnih za temu, poput ageizma, socijalne isključenosti, međugeneracijskih odnosa, inkluzivnosti i inkluzivnog obrazovanja. Također analiziram suvremene uloge knjižnica kao javnog prostora u kontekstu brzih tehnoloških, socijalnih, psiholoških i političkih promjena u društvu. U radu pružam uvid u konkretne primjere inkluzivnih aktivnosti koje potiču suradnju i razumijevanje među generacijama, ističući pozitivnu ulogu knjižnica kao „trećeg prostora” u stvaranju situacija koje potiču kreativnu i uzajamno korisnu suradnju.

1.2. Svrha i cilj rada

Glavna svrha ovoga rada temelji se na evaluaciji uspješnosti programa „Ti si na potezu“ (radnog naziva „Šah i tehnologija - međugeneracijska suradnja”) u odnosu na različite skupine sudionika.

U empirijskom dijelu završnog rada, provodi se istraživanje koje polazi od kvalitativnog pristupa, koristeći evaluacijski anketni upitnik kao primarni istraživački instrumentarij.

S obzirom na postavljenu svrhu istraživanja, glavni istraživački ciljevi jesu:

- C1. Ispitati zadovoljstvo sudionika vlastitim angažmanom u provođenju programa „Šah i tehnologija - međugeneracijska suradnja”
- C2. Ispitati zadovoljstvo sudionika prijenosom vještina i znanja u provođenju ovog programa
- C3. Vrednovati stupanj uspješnosti provedbe programa samoiskazom sudionika
- C4. Ispitati dojmove sudionika i procjenu stečene osobne koristi kroz sudjelovanje u ovom programu

Na osnovu definirane svrhe i ciljeva, postavljena su sljedeća istraživačka pitanja:

IP1: Kakvo je zadovoljstvo sudionika vlastitim angažmanom u provođenju programa „Šah i tehnologija - međugeneracijska suradnja”?

IP2: Kakvo je zadovoljstvo sudionika prijenosom vještina i znanja u provođenju programa?

IP3: Kakvi su dojmovi sudionika i procjena stečene osobne koristi kroz sudjelovanje u programu?

IP4: Kako sudionici vrednuju stupanj uspješnosti provedbe programa?

1.3. Struktura rada

Rad se sastoji od jedanaest poglavlja. U početnim poglavljima iznose se teorijska razmatranja o starenju i međugeneracijskoj društvenoj uključenosti, starenju i inkluzivnosti, međugeneracijskim stereotipima, ageizmu i njegovoj prevenciji, inkluzivnosti i inkluzivnom okruženju, socijalnoj isključenosti i socijalnoj pravednosti, konceptu inkluzivnog obrazovanja, životnim tranzicijama i kvaliteti življenja starijih osoba, informacijskim ustanovama kao trećem prostoru, knjižnicama kao izvoru podrške u zajednici te o pomagačkim aktivnostima narodnih knjižnica, kako u svijetu tako i u Hrvatskoj. Potom slijede poglavlja u kojima je riječ o konkretnim primjerima pomagačke djelatnosti i inkluzivnim programima u Knjižnicama grada Zagreba, naročito onima koji se tiču osoba treće životne dobi. U metodološkom okviru rada obuhvaća istraživanje o projektu „Šah i tehnologija - međugeneracijska suradnja”, koji se održavao u Čitaonici i Galeriji VN, koja djeluje u sastavu Knjižnica grada Zagreba. Potom slijede poglavlja u kojima se iznose rezultati i rasprava te zaključak. U poglavlju Dodatna razmatranja sam pokušala ukazati na širi kontekst u kojem se javljaju sve teme o kojima je riječ u radu. U završnom dijelu rada navedena je korištena literatura, kao i popis slika i tablica.

2. STARENJE I MEĐUGENERACIJSKA DRUŠTVENA UKLJUČENOST

Kad govorimo o pismenosti (sposobnosti čitanja i pisanja), uglavnom mislimo na sposobnost nošenja s nekim znakovnim sustavom koji je već zgotovljen, fiksiran pred nama. Pismenost zamišljamo kao sposobnost de/kodiranja onoga što se već dogodilo, što je zabilježeno, i što se prenosi dalje u sličnim varijacijama. No u svojem manifestu „A Plan For Humanity” Bryan Johnson upozorava na jednu daleko važniju vrstu pismenosti – pismenost za budućnost, na sposobnost zamišljanja i realiziranja, tj. „čitanja” i „pisanja” budućnosti. On ukazuje na činjenicu da je 1820. godine samo 12% svjetske populacije bilo pismeno. Možemo li uopće zamisliti kako bi izgledao današnji svijet da nismo uspjeli postići 83-postotnu planetarnu pismenost? No zamislimo, kaže on, da će uskoro samo nas 12 posto biti osposobljeno za pismenost za budućnost, tj. biti vješto u predviđanju onoga što dolazi i sposobno pripremiti se u skladu s time. Bili bismo u tome slučaju u velikoj nevolji, no stvari stoje još i gore – samo će 1 posto ljudi biti pismeno za budućnost, tvrdi Johnson. Najkraće rečeno, bit ćemo nepismeni za sve što nas čeka iza ugla, što znači da ćemo biti gotovo slijepi. Zamislimo primjerice da je pred nama razvoj tehnologije zasnovane na umjetnoj inteligenciji, no samo 1 posto stanovništva razumije o čemu se zapravo radi; nakon tog tehnološkog vala stiže sljedeći val razvoja neke još kompleksnije tehnologije, a gotovo nitko ne zna što se događa. Što to znači nego da smo svi elementarno nepismeni, nesposobni živjeti u svijetu u kojem smo se zatekli. Pismenost za budućnost Johnson definira kao „sposobnost zamišljanja najvjerojatnijih prekretnica i stvaranje kapaciteta za njihovo postizanje, bez obzira na kontekstualne promjene” (Johnson 2018). Bez te pismenosti, bez sposobnosti zamišljanja modela za nadolazeću budućnost, pismenosti koja omogućuje eksperimentalno i pustolovno življenje, budućnost za čovječanstvo jedva da će i postojati. Treba podcrtati: budućnost će postojati, ali ne nužno za čovječanstvo. Jedan od glavnih uvjeta za razvijanje takve pismenosti, ističe Johnson, jest promjena naših sistema vjerovanja, našeg „operativnog sustava”. Zaglavili smo u našim drevnim mozgovima, služimo se hardverom/softverom starim stotine tisuća godina, a ni naši sustavi vjerovanja nisu mnogo bolji - i dalje živimo u kognitivnom paleolitiku, tvrdi Johnson. Da bismo potaknuli tu presudnu promjenu operativnog sustava presudno je zajedničko djelovanje, udruživanje svih generacija, jer svaka ima snage i sposobnosti koje nema neka druga. Samo cijelo čovječanstvo može stvoriti uvjete za razvoj cijelog čovječanstva. Ili kao što se kaže u *Manifestu skrbi* The Care Collectivea, „postavljanje skrbi u žarište podrazumijeva prepoznavanje i prihvaćanje vlastite *međuvisnosti*” (Care Collective 2024: 10).

2.1. Starenje i inkluzivnost

Aktivan suživot različitih generacija bio je sastavni dio osnovnog životnog iskustva tijekom cijele ljudske povijesti. Novorođenčad, djeca, odrasli i stariji ljudi tijekom većeg dijela ljudske povijesti, neovisno o civilizacijskim i kulturalnim razlikama, živjeli su zajedno, često pod istim krovom, u cjeloživotnim bliskim odnosima, a stalna međusobna interakcija bila je sastavni i zapravo neophodan dio odrastanja, učenja, stvaranja, rada i igre, patnje i sreće, rađanja i umiranja. Bila su to vremena kada su stariji, poslovično, prenosili znanje i mudrost mladima. Rituali prijelaza (*rites of passage*) bili su, primjerice, jedan od središnjih događaja kojima je društvo naglašavalo važnost holističke integracije različitih faza osobnog i grupnog razvoja, na taj način da se izazovi svake od tih faza svladavaju zajedno, suradnjom cijele zajednice. Prelazak ili tranzicija iz jednog životnog stanja ili društvenog statusa u drugi shvaćao se kao dio organske cjeline, u kojoj svaki dio, svaki član zajednice, igra važnu ulogu. Događaji poput rođenja, puberteta, braka, smrti i drugih promjena koje su važne za pojedinca i zajednicu nisu prepuštani „slučaju” i pojedinačnom snalaženju, nego su o njima brinuli svi pripadnici zajednice. Svaki od tih prijelaza imao je i praktičnu i simboličku težinu „inicijacije”, a razdoblja između inicijacija bila su zapravo razdoblja pripreme za novu inicijaciju. Život se sastojao od sukcesivnih „postaja”, koje su se svladavale na ritualno-iskustven način. Upravo su takvi rituali imali važnu ulogu u održavanju kulture, identiteta i zajedništva unutar određene grupe ili društva, jer su pružali okvir za razumijevanje i obilježavanje važnih životnih prijelaza i uvijek novih, nepredvidljivih životnih iskustava.

Moderni svijet unio je bitnu promjenu jer je sve više razdvajao generacije, izolirao ih jednu spram druge, i eventualno ih, tek naknadno pokušavao povezati, u različitim formama koje više nisu bile spontane, svakodnevnne i bogate, a ponajmanje ritualizirane, nego u sve većoj mjeri artificijelne, često i „otuđene”, tj. profesionalizirane i institucionalno posredovane. Suživot se prestao „događati”, nego ga je trebalo „proizvesti” – uobličiti, osmisliti, razviti, podržavati, brinuti o njemu kao o svojevrsnom „poslu”. Utoliko je i osnovna komunikacija (i moguće razumijevanje) među različitim generacijama postala jednim od „problema” koji je sve više trebalo rješavati, sad na ovaj, sad na onaj način. Radikalno različita iskustva, znanja i umijeća koja danas dodatno razdvajaju generacije čine izglednost njihove interakcije, komunikacije i suradnje dodatno otežanom. Ponekad se, kolokvijalno rečeno, čini kao da različite generacije dolaze s različitih planeta. Svakim danom tehnološke promjene toliko se ubrzavaju da starije generacije jednostavno ne uspijevaju stići usvojiti nova znanja neophodna za njihovo korištenje, dok mladima, predvidljivo, ta usvajanja ne predstavljaju velik problem, jer ih spontano upijaju kao „prirodan” dio svog okoliša.

S druge strane, vremensko razdoblje takve nesinkroniziranosti postaje sve dulje jer ljudi jednostavno žive sve dulje, pa i staračka dob, ili treća životna dob, traje sve dulje. Mogli bismo stoga reći da odnos među generacijama, naročito onaj između mladih i starih postaje dugotrajan, što tu temu pretvara u bitnu, a ne marginalnu, kako na razini privatnog života, tako i na razini institucija i stručnih službi koje bi o toj temi trebale voditi računa.

Unazad nekoliko desetljeća europsko stanovništvo ubrzano stari, a taj je trend vidljiv „u promjenama dobne strukture stanovništva i odražava se sve većim udjelom starijih osoba te sve manjim udjelom radno sposobnih osoba u ukupnom stanovništvu” (Ciler 2020).

Temi međugeneracijske uključenosti bitno pridonosi činjenica da na cijelom planetu stanovništvo „stari”, tj. da sve veći postotak stanovništva pripada trećoj životnoj dobi. Od 446.7 milijuna ljudi koji žive u Europi, 21 % njih su osobe starije od 65 godina, a „Hrvatska spada u jednu od država s najvećim postotkom starijeg stanovništva s 22,5 %” (Delija 2023: 18). Također je važan indeks starenja, odnos mladih do 19 godina i osoba starijih od 60 godina. Ako je u nekoj državi indeks starenja veći od 40 (četrdeset starih na sto mladih), tvrdi se da u demografskom smislu tada treba paliti alarm. U Hrvatskoj je još 1971. godine taj indeks bio veći od 40, a 2022. je premašio 156, tj. dosegno razinu četiri puta veću od prihvatljive.

Starenje stanovništva samo je po sebi velik izazov za svako društvo, s obzirom na mentalno i fizičko zdravlje starijih i starih ljudi, njihovu osobnu autonomiju i blagostanje, ali i s obzirom na to da su oni, kao iskusne, često i stručno obrazovane osobe, dragocjena društvena „imovina” koju, ni utilitarno ni humanistički gledano, nije primjereno odbaciti, omalovažiti ili podcijeniti. Pored toga, po odlasku u mirovinu stariji ljudi imaju mnogo više slobodnog vremena, često i energije i strpljenja, što su okolnosti koje se mogu preusmjeriti u pozitivne aktivnosti i društveni angažman. U kontekstu suvremenog informacijskog društva status starijih ljudi postaje još kompleksniji s obzirom na to da se, kao i na sve druge generacije, i na njih odnosi potreba (pa i nužnost) cjeloživotnog učenja, što dodatno utječe na njihove društvene odnose, sadržaj i raspored privatnih svakodnevnih obveza te opcije nošenja s izazovima usvajanja novih „sadržaja”.

Koliko je problem starenja stanovništva kompleksan, na bizaran način ukazuje i vijest koja se u proljeće 2024. pojavila u medijima. Predsjednik flamanskog fonda za zdravstveno osiguranje, Luc Van Gorp pozvao je naime na radikalno rješenje problema demografskog starenja Belgije - „onima koji su umorni od života treba dati priliku da ga sami okončaju” (Moje vrijeme 2024). Argumentirajući svoj pozitivan pogled na eutanaziju, on ističe da koliko god se uložilo u zdravstvo (u skrb, lijekove i centre za smještaj starijih), to neće biti dovoljno, jer jednostavno neće biti dovoljno zdravstvenih radnika za obavljanje posla. Ne trebamo se pitati “koliko dugo možemo živjeti”, nego “koliko dugo možemo voditi kvalitetan život”, tvrdi on. Dok neki političari u Belgiji podržavaju takav pristup, stavljajući ga u kontekst prava na dostojanstveno umiranje, drugi

političari upozoravaju na suprotnu logiku: „Ako je netko umoran od života i osjeća se samo kao smetnja, nije li to dokaz da propadamo kao društvo?” (Moje vrijeme 2024).

Porast broja starijih osoba u društvu, s jedne strane, povećava svjesnost da živimo u višegeneracijskim društvima, a s druge strane, da intergeneracijsko učenje treba istražiti s obzirom na mogućnost ublažavanja tog društvenog problema. Ako se društvo ne odluči za radikalne mjere poput poticanja eutanazije, alternativno rješenje je međugeneracijska suradnja. Ona je ključna, jer „potiče osjećaj prihvaćanja, svrsishodnosti, sigurnosti, smanjuje usamljenost, jača mentalno i tjelesno zdravlje te potiče socijalnu inkluziju i aktivno građanstvo” (Ciler 2020). Također je neophodna ako želimo razviti pozitivan pogled na starenje i starije ljude.

2.2. Međugeneracijski stereotipi

U kontekstu bilo kakve suradnje različitih generacija važnu ulogu imaju moguće predrasude koje različite generacije imaju jedna o drugoj. Nema nikakve sumnje da razlike među generacijama postoje, to je zapravo nepregledna tema, no ovom ćemo se prigodom osvrnuti na njihov prikaz u romanu za mladež *One misle da smo male* autorica Julijane Matanović i Anke Dorić. Analizirajući međugeneracijske razlike, Dragica Dragun ističe nekoliko najprepoznatljivijih a i inače često prisutnih, kako u književnosti tako i u životnoj svakodnevicu. Prva tema su stanja bolesti i starosti. Premda su ta stanja sasvim prirodna pojava, suvremena zapadnjačka „funkcionalizacija tijela učinila [ih je] negativno određenima (toliko da često postaju meta društvenog izopćenja)” (Dragun 2012: 38). Prema standardnom društvenom normiranju tjelesnosti, stari ljudi uglavnom ne vrijede dovoljno da bi se u njih ulagalo, a često ih se i gotovo okrivljuje za gubljenje zdravlja i mladosti. Baka Dorotea u romanu mladolika je i *dobrodržeća*, sve do određenog stresnog trenutka koji kod bake izaziva promjenu, no takvu koju unuka Matija ne prima „spontano, kao nešto za bake karakteristično, nego kao iznenadnu pojavu koja samo dodatno potvrđuje da nešto nije u redu” (Dragun 2012: 38). Jednako kao prema starosti, društvo se odnosi i prema bolesti, tj. na sličan način konstruira njezino značenje.

Česti stereotipni motivi u međugeneracijskom dijalogu su lamentiranje o razlici između *današnje* i *nekadašnje* djece, primjerice kad se kaže da „današnja djeca starije slušaju samo dok spavaju”, ili „iritantna” situacija kada stare osobe patronizirajućim tonom iznose svoje savjete, koji su često „ispražnjeni od značenja ili veze s kontekstom, koji su mlađima u pravilu poslovično dosadni i iritantni i na koje se oglašuju” (Dragun 2012: 40). Važan izvor razlika te mogućih nerazumijevanja i predrasuda je jezik kojim se služe različite generacije, pa u kontekstu navedenog romana Dragun ističe kako je „primjerice, baka Dorotea svojevrsan jezični normativac kuće. *Kod nas doma rijetko se čuje 'kaj', baka me odmalena ispravljala*” (Dragun 2012: 41). A o

mnogobrojnim novim riječima (poglavito podrijetlom iz svijeta medija i tehnoloških uređaja) da i ne govorimo. Analizirajući romane Ivone Šajatović, Diana Zalar se pak prisjeća generacijskog jaza i ističe kako je, prema mnogim mišljenjima, most među generacijama nemoguće uspostaviti. Kako kod odraslih i starijih više nema živog sjećanja na to kako je biti mlad, na osjećaje i želje specifične za djetinjstvo, „odrasli i dalje prečesto bivaju prikazani neosjetljivima na delikatne situacije mladih, zaokupljeni svojim brigama” (Zalar 2012: 48).

Kako se čini, a i svima nam je više ili manje poznato iz osobnog iskustva, međugeneracijske predrasude su obostrane, pa utoliko, s obzirom na mogući međugeneracijski dijalog, upućuju na neka kritična mjesta takve komunikacije koja obje strane moraju nekako „svladati” – s ciljem da se izbjegnu omalovažavanje, gađenje, ili nestrpljenje zbog nedostatka zajedničkog povijesnog, vrijednosnog, stilskog i jezičnog konteksta.

Sve to ne znači da razlike među generacijama ne postoje, i da ih ne treba uzimati u obzir, no one su mnogo suptilnije nego što ih predstavljaju predrasude. Suvremena američka književnica Lynne Tillman citira mišljenje modernističke književnice Gertrude Stein, koja je govorila da svaku generaciju određuje ono „u što svi gledaju”. Što čini svijet koji nas okružuje i privlači našu pozornost, čime je ispunjen - prijenosnim računalima, daskama za glačanje, reklamnim pločama ili tekstovima? Upravo to definira pripadnost nekoj generaciji, tvrdi ona. Andy Warhol je sebe poistovjećivao s „raketama i televizijom”, jer je njima bio okružen, to je bilo ono što je stalno „gledao”. Ono što svi gledamo definira neku generaciju, kao što način na koji mislimo definira pojedinačni identitet (Tillman 2024).

Kako je rekao književnik George Orwell, svaka generacija vjeruje da je inteligentnija od prethodne i mudrija od sljedeće generacije. Ponekad su naša mišljenja o pitanjima koja se tiču životne dobi naivna, nesvjesna, iluzorna, no ponekad su i zlonamjerna, gruba, ispunjena prezirom ili nekim interesom. Jedna od životnih činjenica jest da ljudi sebe doživljavaju subjektivno, pa je poznato da nakon svoje 40-te gotovo svi počinjemo samima sebi pridavati oko 20 posto manje godina nego što zaista imamo. Svi se osjećamo mlađe nego što jesmo, i što je jako važno, to ima bitne posljedice, jer onaj tko se osjeća mladim ima sklonost i ponašati se kao da je mlad. No, naš subjektivni doživljaj nije i doživljaj okoline, a ako ta okolina ima izražene predrasude o životnim razdobljima, nužno dolazi do tenzije. Stvari se naravno još više pogoršavaju kad se stara osoba počne i osjećati kao stara, tj. kao sve nemoćnija i ovisnija o pomoći drugih ljudi.

U novijoj literaturi ta se kompleksna pitanja obuhvaća pojmom *ageizam* (kod nas se koristi i izraz *dobizam*). Svjetska zdravstvena ovako ga definira: „Ageizam se odnosi na stereotipe (kako razmišljamo), predrasude (kako se osjećamo) i diskriminaciju (kako se ponašamo) prema drugima ili sebi s obzirom na životnu dob” (Ageing: Ageism 2021). Na ageizam nailazimo posvuda, u svakodnevicu, u institucijama, a i u našem odnosu prema samima sebi.

Premda se ageizam može odnositi i na mlade ljude (kada ih se primjerice unaprijed prosuđuje kao neiskusne, površne, nedovoljno obučene, nesamostalne, neodgovorne i nelojalne), ageizam je izrazito raširen kada se odnosi na stare ljude, sklona mu je čak polovica svjetskog stanovništva. Postoje negativne konotacije koje vežemo uz starost i stare ljude (bolest, nemoć, podsjetnik na smrtnost, ranjivost i prolaznost života, beskorisnost, ružnoća, nesposobnost, demencija, život u instituciji), ali i pozitivni stereotipi (mudrost, sloboda, opuštenost, strpljivost, toplina, situiranost, samopouzdanje, sklonost hobijima, briga za unučad). Koliko i pozitivne predrasude mogu imati loše posljedice pokazuje se u tome da se takvo „neočekivano poštovanje“ može negativno odraziti na starije osobe te izazvati osjećaj pritiska kada ne mogu ispuniti očekivanja mlađih generacija” (Matičević 2021). Ageizam bitno utječe na kreiranje individualne i kolektivne (samo)percepcije, na kreiranje javnih politika, na međugeneracijsku solidarnost, naše zdravlje i dobrobit, a ima i ekonomske posljedice.

Dodatni čimbenik i jedan od važnijih promotora ageizma je kozmetička industrija koja, u skladu sa suvremenim općedruštvenim kultom mladosti i uspješnosti (koji je pak u velikoj mjeri izraz kapitalističkog sustava koji naglašava važnost materijalnih vrijednosti i profita, tj. svega što potpomaže njihovu neprekidnom povećavanju) stalno nudi anti-age tretmane i preparate, želeći prikriti tjelesne znakove starenja, posebno kod žena. Kozmetička ruku pod ruku djeluje s medijima, koji donose reklame takvih kozmetičkih proizvoda, a i inače svojim drugim djelovanjima pridonose ageizmu, jer se starije osobe u medijima uglavnom prikazuju u negativnijem svjetlu od mlađih osoba, a i mnogo rjeđe. Jedno je istraživanje čak pokazalo da starije osobe, kako bi se distancirale od osjećaja starosti, kada govore o sebi koriste zamjenice u trećem licu. Takve osobe opisuju starosnu dob kao „razdoblje fizičke neprivlačnosti, ovisnosti o drugima i nemogućnosti učenja novih vještina, a traženje pomoći u starijoj dobi kao uzaludno zbog osjećaja izoliranosti i zarobljenosti u vlastitom tijelu” (Matičević 2021).

Tracey Gendron ističe bitnu razliku između biološkog starenja (*senescence*) i starenja (*aging*). Biološko starenje je postupno propadanje funkcija stanica i cijelog organizma, Starenje je pak „univerzalni, cjeloživotni biološki, psihološki, društveni i duhovni proces razvoja tijekom vremena” (Gendron 2022: 17). Starenje je dinamično, višedimenzionalno, višesmjerno i kompleksno, tako da je svođenje tog holističkog procesa samo na biološke karakteristike potpuni promašaj, primjer jednodimenzionalnog razmišljanja, prikazivanja starenja kao „sporang spuštanja opasnim nagibom koje neizbježno vodi do pada u provaliju” (Gendron 2022: 17).

Novija istraživanja pokazuju da standardna liberalna gledišta na pitanje ageizma često previše pojednostavljaju temu. Odnosi i s njima povezane dvojbe zapravo su vrlo kompleksni i ponekad je teško biti siguran što je najbolje rješenje. Postoje različiti filozofijsko-teorijski pogledi na pitanje koliko je određeno doba zaista posebno, tj. „posebnije” od nekih drugih životnih doba, u kojoj je

mjeri riječ o običnim razlikama a u kojoj o dubokim razlikama. Je li biti star zaista gore nego biti mlad, tj. je li tako neovisno o društvenim okolnostima, ili sve ovisi o slučajnostima konkretnog društvenog okoliša? Tvrdi se primjerice da trebamo odbaciti gledište prema kojem je društveni okoliš u kojem vlada ageizam primarno odgovoran za poteškoće starih osoba, te da trebamo izbjegavati široka poopćavanja i usmjeriti se na specifične okolnosti u nekoj zajednici (Bognar i Gosseries 2023).

Također se postavlja pitanje trebaju li suvremene zapadne države, u kontekstu rasprave o distributivnoj jednakosti, trošiti više na stare osobe nego na osobe drugih životnih doba, tj. treba li se naglasak staviti na cijeli životni vijek ili na neka posebna životna razdoblja. Tvrdi se i da su osobe koje su doživjele staračku dob samim time imale više sreće u životu nego druge osobe. Ni na ta pitanja nema jednoznačnih odgovora no neki autori tvrde da je patnja sama po sebi loša, čak i kada pate osobe koje su imale sreće u životu te da su disproporcionalno veći troškovi za brigu za stare osobe zapravo osiguranje da su svi tijekom života ulagali prema načelima pravednosti. Takvi i mnogi drugi raznovrsni pristupi upućuju na to da je danas „vjerojatno mudro odreći se potrage za jedinstvenim pogledom na normativnu relevantnost životne dobi” (Bognar i Gosseries 2023: 9), zaključuju priređivači zbornika u kojem se iznose navedeni argumenti.

Budući da je starenje tabu tema u našem društvu, kako duhovito kaže Fran Winandy, ljudi se boje te teme kao da bi razgovor o starenju mogao još više ubrzati starenje (Winandy 2022). No je li razgovor dovoljan? Ako je riječ o prevenciji ageizma, često se ističe da je osobama starije životne dobi potrebno „omogućiti dostojanstven život kako bismo mogli promicati ideju zdravog i aktivnog starenja, a usporedno s time i jačati aktivnosti usmjerene prevenciji ageizma” (Ageizam 2024). Neke od takvih aktivnosti su edukacija od najranije dobi, jačanje intergeneracijskih kontakata i smanjenje međugeneracijskog jaza. Na institucijskoj razini važne su djelatnosti političkih tijela, zakonodavaca, obrazovnih ustanova te razne međugeneracijske intervencije. Obrazovne aktivnosti imaju veliku važnost jer „mogu povećati empatiju, odbaciti zablude o različitim dobnim skupinama i smanjiti predrasude pružanjem točnih informacija i protustereotipnih primjera” (Ageing: Ageism 2021).

Odgovarajući na pitanje o konkretnim mjerama koje u Hrvatskoj postoje za asimilaciju starijih ljudi u društvo, te onima koje bi tek trebalo poduzeti, Branko Kolarić, ravnatelj Nastavnog zavoda za javno zdravstvo Dr. Andrija Štampar, između ostaloga ističe sljedeće: „Važno je raditi i na smanjivanju jaza u društvenim interakcijama između starijih i mlađih članova društva” (Kanazir 2022), jer mlade osobe jednostavno nemaju predodžbu o stvarnom životu starijih ljudi. Kada je riječ o tome što što bi stariji ljudi trebali poduzeti da se sami što bolje uklope u društvo, Kolarić odgovara da bi osobe starije životne dobi trebalo više informirati o negativnostima ageizma,

„ponajprije zbog stvaranja vlastite slike o starosti i starenju” (Kanazir 2022). Također je, ističe on, važno osvijestiti da često baš starije osobe doprinose održavanju ageizma.

Radikalno gledano, postavlja se pitanje nazire li se na horizontu neko potpuno drukčije društvo u kojem životna dob jednostavno ne igra bitnu ulogu i ne strukturira društvene odnose, društvo u kojem, primjerice, „ljudi mogu raditi prije studija, otići u mirovinu prije nego što počnu raditi ili imati djecu mnogo godina nakon započinjanja profesionalne karijere” (Bognar i Brosseries 2023: 9).

3. INKLUZIVNOST I INKLUZIVNO OKRUŽENJE

Pojam inkluzivnosti općenito se odnosi na različite aspekte društvenog, ne samo generacijskog povezivanja. Ponajprije je riječ o stvaranju društva u kojem su sve grupe uključene i važne za funkcioniranje društva, u kojem sve grupe imaju jednake mogućnosti sudjelovanja, bez obzira na različita osobna obilježja poput rase, roda, spola, vjeroispovijesti, seksualne orijentacije, invaliditeta ili ekonomske pozicije. Taj koncept također obuhvaća rad na stvaranju društvenog okruženja koje potiče i podržava raznolikost, poštuje i cijeni individualne razlike, te osigurava da svi imaju pristup resursima, pravima i mogućnostima djelovanja i razvoja.

Društvena uključenost javila se kao odgovor na mnoge nejednakosti i diskriminaciju s kojima su se suočavale različite društvene skupine u modernim društvima. Njezin nastanak u stručnoj literaturi povezan je s razvojem teorija i istraživanja o društvenoj pravdi, ljudskim pravima, jednakosti i sličnim područjima. Ključni čimbenici koji su pridonijeli razvoju pojma inkluzivnosti su: borba za ljudska prava (inkluzija marginaliziranih skupina i borba protiv diskriminacije); teorije društvene pravde (isticanje važnosti jednakosti i pravedne raspodjele resursa u društvu); pokreti za jednakost (isticanje prava žena, LGBT zajednice, borba protiv rasizma); razna akademska istraživanja iz područja sociologije, psihologije, političkih znanosti i srodnih disciplina koja su se bavila obilježjima i posljedicama društvene isključenosti te načinima borbe protiv nje; različite politike i prakse inkluzije (praktična djelovanja vlada i organizacija diljem svijeta koje su provodile politiku i programe usmjerene na promicanje društvene inkluzivnosti putem zakona, programa obrazovanja, politike zapošljavanja i sl.). Najkraće rečeno, društvena inkluzivnost je važan koncept koji je usmjeren na strukturalnu nejednakost u društvu te na pomaganje ili osiguravanje da svi članovi društva imaju jednake prilike i pristupe resursima potrebnima za stvaranje ispunjenog i sretnog života.

Svijet možemo učiniti inkluzivnijim ako prestanemo prosuđivati ljude na temelju vanjskih (spolnih, rasnih, religijskih, klasnih, obrazovnih, medicinskih, generacijskih) čimbenika, ako svakog pojedinca sagledamo ponajprije kao specifičnu, jedinstvenu osobu. U inkluzivnom okruženju ljudi su otvoreni i ne osuđuju jedni druge, omogućeno je uklapanje u društvenu sredinu, koja je utoliko fleksibilna, a istovremeno svatko može zadržati vlastite posebnosti, identitet i osobni potencijal. „Svaki pojedinac ima svoje forme sudjelovanja i svoje razine postignuća. Jednakost ili prosječnost postignuća nije uvjet za socijalno uključivanje. Individualne razlike postaju osnova društvenog povezivanja, a ne isključivanja” (Šućur 2018: 29). Ponekad se institucionalno poticanje inkluzivnosti doživljava kao nametanje, što potom povećava sukobe, razlike i predrasude, umjesto da ih smanji, tako da je u praksi provođenje inkluzivističkih postupaka često zahtjevan i osjetljiv proces.

3.1. Socijalna isključenost i socijalna pravednost

Socijalna inkluzivnost zapravo je reakcija na pojavu socijalne isključenosti, pokušaj da se različitim mjerama poprave učinci koji su se u zapadnom svijetu pojavili krajem 70-ih godina 20. stoljeća, kada su razvijene industrijske zemlje Zapada ušle u recesiju. Osvješćenje socijalne isključenosti ukazivalo je na to da su se pojavile nove socijalne podjele u modernom društvu koje se nisu mogle objasniti već poznatim, tradicionalnim klasnim i statusnim razlikama. Pored toga, „živimo u svijetu u kojem vlada nemar”, jer već dugo u zapadnim zemljama „jednostavno ne uspijevamo skrbiti jedni za druge, a osobito za ugrožene, siromašne i slabe” (Care Collective 2024: 7). Kriza skrbi zaoštrila se posljednjih desetljeća jer su mnoge države prihvatile ideologiju prema kojoj su konkurencija a ne suradnja, te stjecanje profita kao glavno organizacijsko načelo gotovo svega, što je dovelo do razaranja socijalne države i svih institucija (od zdravstvenih i obrazovnih do kulturnih i umjetničkih) koje brinu o zajedničkom interesu, javnosti i općem dobru. „Arhetipski neoliberalni subjekt poduzetnički je pojedinac koji s drugima stupa u odnos samo da bi natjecanjem uzdigao sebe” (Care Collective 2024: 9).

Premda je pojam socijalne isključenosti višeznačan, najčešće se odnosi na one članove društva „koji ne mogu, a željeli bi, sudjelovati u normalnim aktivnostima građana tog društva, ali im to onemogućuju čimbenici izvan njihove kontrole”, što je u protivnosti s načelom socijalne pravednosti i društvene solidarnosti, te stvara odnose u kojima nema „empatije ni suosjećanja većine sa socijalno izoliranom manjinom” (Šućur 2018: 13). René Lenoir, za kojeg se smatra da je prvi upotrijebio pojam socijalne isključenosti, ponajprije je mislio na sljedeće kategorije stanovništva: mentalno neprilagođene (osobe s mentalnim i intelektualnim teškoćama), fizički neprilagođene (osobe s tjelesnim invaliditetom, kronično i dugotrajno bolesne osobe) i socijalno neprilagođene (ovisnici, delinkventi, zlostavljana djeca, alkoholičari, psihijatrijski bolesnici, nezaposleni, ljudi skloni samoubojstvu, beskućnici, marginalne i asocijalne osobe) (Šućur 2018: 15).

Pojam socijalne isključenosti odnosi se dakle na proces kroz koji pojedinci ili grupe gube pristup ili sudjelovanje u društvenim aktivnostima, procesima ili resursima. To može uključivati isključenje iz ekonomske, političke, obrazovne ili kulturne sfere društva. Socijalna isključenost može biti posljedica različitih faktora, uključujući siromaštvo, nezaposlenost, marginalizaciju, diskriminaciju, bolest ili invaliditet. Ona može rezultirati osjećajem izolacije, nedostatkom podrške i pripadnosti te smanjenjem kvalitete života pojedinca ili zajednice. Kada se primjerice brine o „fizikalnim” potrebama osoba s invaliditetom, pritom se zanemaruje da one jednako tako „ne bi trebale biti diskriminirane s obzirom na modele i formate komunikacije te bi stoga trebale imati pristup brajici i znakovnom jeziku” (Kostanjevac i Bagarić 2022: 24).

Starije osobe, ili osobe treće životne dobi, ne pripadaju nužno nijednoj od navedenih skupina, premda mogu imati neke osobine navedenih osoba, no s obzirom na specifičan oblik njihove, barem djelomične isključenosti iz uobičajenih životnih tokova, nije pogrešno ni njih svrstati u kategoriju isključenih osoba. Sam pojam socijalne isključenosti zapravo stalno evoluirao, i kako se mijenjaju društvene okolnosti, tako se mijenja i raspon osoba i skupina na koje se on odnosi. Riječ je o razmjerno novoj pojavi, ali ne zato što suvremeni ljudi imaju potrebe koje prethodne generacije nisu imali, nego zato što suvremeni „društveni procesi određene skupine isključuju protiv njihove volje, dok je drugima teže pronaći razloge za socijalnu integraciju” (Šućur 2018: 28).

Premda sve potrebne kategorijalne diferencijacije još nisu uspostavljene, socijalna isključenost prepoznata je kao pojava protiv koje se suvremena društva trebaju boriti, a ta borba često uključuje pristup različitim oblicima podrške, političkim intervencijama, socijalnim programima i promjenama u društvenim strukturama kako bi se osigurala inkluzivnost i jednakost za sve članove društva.

3.2. Koncept inkluzivnog obrazovanja

Premda se starije osobe općenito ne smatraju učenicima s posebnim potrebama u uobičajenom smislu tog pojma, starije osobe mogu imati specifične potrebe u kontekstu učenja, posebno kada su u pitanju prilagođene metode učenja ili pristupi koji uzimaju u obzir promjene u kognitivnim sposobnostima (poteškoće u pamćenju, koncentraciji i razumijevanju nove terminologije), fizičkoj pokretljivosti ili senzornim funkcijama. U kontekstu međugeneracijskog učenja ili programa obuke koji uključuju različite dobne skupine, prilagođavanje metoda i pristupa može biti korisno kako bi se osiguralo da se starije osobe osjećaju uključanima i podržanima u svojem učenju.

Inkluzivno obrazovanje mnogo je širi pojam a odnosi se na pristup obrazovanju koji promiče sudjelovanje svih učenika, uključujući one s različitim sposobnostima, mogućnostima, potrebama i karakteristikama. Takav pristup naglašava važnost stvaranja okruženja u kojem se svaki učenik osjeća dobrodošlo, podržano i uključeno, bez obzira na svoje razlike. Cilj inkluzivnog obrazovanja je osigurati svakom učeniku jednake mogućnosti za učenje i razvijanje svojih potencijala. Inkluzivnost u obrazovanju „možemo shvatiti kao obrazovni pristup koji dobrodošlicu pruža svim učenicima, ne samo s obzirom na njihove sposobnosti/mogućnosti [*ability*], nego i s obzirom na spol, rodni identitet, seksualne sklonosti, rasu ili vjeroispovijest” (Dickson 2024: 81). Inkluzivno obrazovanje je određena filozofija, a u praksi se provodi na različite načine i u različitim razmjerima.

Inkluzivno obrazovanje razlikuje se od isključenja i segregacije, ali i od integracije. Naime integracija je situacija u kojoj se od učenika koji je na neki način drukčiji „očekuje da se prilagodi i promijeni kako bi mogao sudjelovati u obrazovnom okolišu” (Graham 2024: vii). Takav oblik integracije, kada manjina sebe mijenja kako bi se prilagodila većini, ne može se nazvati inkluzijom. Pored toga, događa se i indirektna diskriminacija, kad škola provodi mjere „za koje vjeruje da su pravedne, no koje imaju štetne posljedice za učenike s invaliditetom” (Graham 2024: vii). Indirektna diskriminacija događa se primjerice kada obrazovne ustanove namjerno ili ne namjerno zastupaju ableizam, što je pojam koji se odnosi na socijalne predrasude prema osobama s invaliditetom, uglavnom na shvaćanje da su osobe s nekim invaliditetom manje vrijedne od osoba koje ga nemaju. Odnosi se i na shvaćanje da osobe s invaliditetom nužno žele biti izliječene ili da slijepe osobe imaju osobito jak njuh ili sluh. Ponekad se ableizam manifestira u suptilnim oblicima, pa ga se često i ne primjećuje. Primjerice kada „arhitekti kreiraju javne zgrade bez rampi ili s vratima koja su preuska da kroz njih prođe osoba s invalidskim kolicima, oni nesvjesno razmišljaju kao ableisti” (Graham i dr. 2024: 61). Prema društvenom modelu razumijevanja invalidnosti, nisu sama medicinska oštećenja odgovorna za naš tretman osoba s invaliditetom, nego su to barijere koje društvo postavlja pred te osobe. Primjerice, osoba koja se služi invalidskim kolicima postaje „problem” tek kada naiđe na stepenice ili uska vrata. „Nematerijalnu (ali ne manje stvarnu) barijeru stvaraju latentne pretpostavke o (ne)mogućnosti sudjelovanja u političkom životu osoba s invaliditetom“ (Graham i dr. 2024: 63-64). U svakom slučaju, obrazovanje osobama s invaliditetom znatno je otežano, pa stoga „osobama s invaliditetom treba omogućiti pristup inkluzivnim programima koji će se implementirati u obrazovne ustanove i radna mjesta. To treba učiniti na isti način na koji se provodi profesionalna obuka” (Kostanjevac i Bagarić 2022: 24).

U međuvremenu je inkluzija postala ključna riječ povezana s obrazovanjem učenika s teškoćama u razvoju ili s drugim vrstama poteškoća. Nekadašnje specijalne škole postale su arhetipski primjer segregacije. Dominantna koncepcija inkluzije u obrazovnom kontekstu sastoji se u „*smještanju [placement]* učenika s poteškoćama u redovne razrede” (Lawford-Smith 2024), premda se samo smještanje može promatrati kao bliže pojmu integracije, a ne inkluzije. Len Barton je, primjerice, pojam inkluzije sagledavao u kontekstu općedruštvenih odnosa, jer je zapravo riječ o tome kakvoj vrsti društva težimo. Inkluzivno obrazovanje trebalo bi se odnositi na to kako reagiramo na različitost, želimo li čuti nepoznate glasove, biti otvoreni, želimo li osnaživati sve članove društva i slaviti „različitosti” na dostojanstven način. Najkraće rečeno, iskustvo inkluzivnosti odnosi se na to da naučimo živjeti jedni s drugima (Lawford-Smith 2024).

U suvremenoj filozofiji i političkoj teoriji pojam inkluzivnosti snažno je razradio njemački filozof Jürgen Habermas. Suprotstavljajući se postmodernističkoj sumnji u homogenizirajući univerzalizam, on u mnogim svojim tekstovima zastupa moral koji se temelji na jednakom

poštovanju svih i na univerzalnoj solidarnosti i odgovornosti svakoga za sve. Zalaže se za univerzalizam koji je osjetljiv na razlike, jer poštovanje prema svima ne smije biti ograničeno na one koji su poput nas, nego se mora protezati na osobu drugoga u njezinoj drugosti. Solidarnost s drugim kao s jednim od nas odnosi se, po njegovu mišljenju, na fleksibilno „mi“ zajednice koja se opire svim sadržajnim determinacijama i stalno sve više širi svoje propusne granice. Takva se moralna zajednica konstituira putem ideje ukidanja diskriminacije i nanošenja štete drugima te širenjem odnosa uzajamnog priznanja na marginalizirane osobe. Uključivanje drugoga ne podrazumijeva stvaranje zatvorene zajednice, nego „znači da su granice zajednice otvorene za sve, posebno za one koji su jedni drugima stranci i žele ostati stranci” (Habermas 1999: xxxv-xxxvi).

No u kontekstu obrazovanja, koncept inkluzivnosti došao je u prvi plan zahvaljujući Izjavi iz Salamance, dokumentu sročenom na međunarodnoj konferenciji koja se, u organizaciji Vlade Španjolske i UNESCO-a, održala u Salamanci, u Španjolskoj, od 7. do 10. lipnja 1994. godine, a okupila je više od 300 svjetskih obrazovnih dužnosnika, administratora, kreatora politika i stručnjaka, kao i predstavnika Ujedinjenih naroda, specijaliziranih agencija i drugih međunarodnih vladinih i nevladinih organizacija. Cilj konferencije bio je unaprijediti koncept obrazovanja za sve, a to se htjelo postići razmatranjem svih promjena koje su potrebne za provođenje inkluzivnog obrazovanja, za rad na stvaranju škola za sve - ustanova koje slave različitosti i odgovaraju na individualne potrebe. Vodeće načelo na kojem se temelji okvir škole za sve jest da „škole trebaju prihvatiti svu djecu bez obzira na njihova fizička, intelektualna, socijalna, emocionalna, jezična ili druga stanja” (The Salamanca Statement 1994: iii). Taj je koncept pred škole stavio niz izazova. U početku se inkluzivno obrazovanje odnosila na učenike s velikim invaliditetom, no postupno se proširilo i na učenike s visokom učestalošću invaliditeta (pojam se odnosi na to koliko se često određeni učenikov „nedostatak“ javlja u učionici), tako da se pojam odnosio i na djecu s poremećajima iz autističnog spektra, djecu s komunikacijskim poremećajima ili intelektualnim teškoćama, djecu s emocionalnim poremećajima ili poremećajima ponašanja te djecu koja imaju fizičke i osjetilne potrebe koje utječu na mogućnosti obrazovanja. Inkluzivni obrazovni pristup bavi se učenicom, učiteljem i cijelim obrazovnim sustavom, pa se primjerice počelo paziti na to da lokalne škole upisuju sve učenike, posebno one s invaliditetom. Ipak, koncept inkluzivnog obrazovanja nije uspio postati jasno definiran, „različitost definicija i ciljeva stvaraju višestruke diskurse, što često dovodi do nedoumica kod nastavnika i pedagoga o tome kako inkluzivno obrazovanje provesti u praksi” (Migliarini i Elder 2023: 4-5).

Ako sažmemo uvide literature koja se bavi ovom temom, možemo zaključiti da su glavna obilježja inkluzivnog obrazovanja sljedeća: raznolikost (priznanje i poštovanje različitosti među učenicima, primjerice razlike u sposobnostima, kulturnoj pozadini, jeziku, socioekonomskom statusu i sl.); prilagodba (učitelji i obrazovni sustav prilagođavaju se potrebama i stilu učenja

pojediniog učenika); pristupačnost (omogućavanje da okruženje bude pristupačno svim učenicima, uključujući one s fizičkim, senzornim ili intelektualnim poteškoćama); individualna podrška (svaki učenik dobiva primjerenu podršku i resurse koji su mu potrebni kako bi postigao svoje ciljeve); kultura prihvaćanja (promiče se kultura razumijevanja, empatije, poštovanja i prihvaćanja različitosti).

U praksi postoje različiti oblici inkluzivnog obrazovanja a i uspješnost primjene tih oblika daje različite rezultate u različitim sredinama. S obzirom na načela i ciljeve kojima se teži, u Europskoj se Uniji priznaje važnost inkluzivnog obrazovanja. Primjerice, na Socijalnom summitu u Göteborgu usvojena je vizija koja je „naglasila vrijednost kvalitetnog i uključivog obrazovanja u postavljanju temelja za društvenu koheziju, društvenu mobilnost i pravedno društvo” (Karataş 2023). U drugim je dokumentima „navedeno da bi jedan od ciljeva Europskog obrazovnog prostora trebao biti potpora državama članicama EU-a u poboljšanju uključive prirode njihova sustava obrazovanja i obuke” (Karataş 2023). Provođenje inkluzivnog obrazovanja može poboljšati akademske i društvene rezultate, no još je važnije da može realizirati „važnu moralnu svrhu obrazovanja kao takvog: stvaranja zrelih građana koji su prihvaćeni i cijenjeni bez iznimke kao članovi društva” (Bruin 2024: 108).

No, konceptu inkluzivnog obrazovanja upućuju se i razni prigovori. Kako ističu Migliarini i Elder, najčešće pitanje koje se postavlja jest: kako se inkluzivno obrazovanje može provesti u kontekstu sveprožimajuće patologije koja škole sagledava kao institucije normalizacije. Neki autori tako zaključuju da su „unutar trenutne konfiguracije europskih i zapadnih škola jednakost i inkluzija nemogući (Migliarini i Elder 2023: 174), i da je potraga za fantazmatskim idealom inkluzivnosti, u kojem je dinamika moći rastopljena, samo potraga za „iskupljenjem”. Slijedeći Foucaulta, takvim se pristupom želi dokazati da škole, kao moderne institucije, predstavljaju metodu serijalizacije, normalizacije i distribucije koja funkcionira kako bi proizvela “prag opisive individualnosti”, tj. takve osobnosti koja je dovoljno jasna ili izražena da se može opisati ili prepoznati. Školu kao instituciju se tu vidi kao „skup praksi, aranžmana i tehnika usmjerenih na upravljanje pojedincima na kontinuiran, pravilan i trajan način” (Migliarini i Elder 2023: 174), ne kao rješenje raznih problema obrazovanja, nego kao njihov stalni izvor.

U kontekstu shvaćanja da se škola ne bi trebala baviti upravljanjem/vladanjem razredom i ponašanjem u njemu te "popravljanjem" ometajućih učenika (kao da su oni „u kvaru“), javlja se model intersekcijskog inkluzivnog obrazovanja, koji vodi računa o isprepletenim identitetima i iskustvima pojedinaca unutar obrazovnog okruženja. Ovaj pristup prepoznaje da se pojedinci mogu suočiti s višestrukim oblicima diskriminacije ili marginalizacije na temelju čimbenika kao što su rasa, spol, seksualnost, invaliditet ili socioekonomski status. Priznavanjem i vrednovanjem jedinstvenih iskustava i perspektiva svakog pojedinca, ovaj model promiče ne samo jednakost,

raznolikost i inkluzivnost unutar obrazovnog okruženja, nego pažnju posvećuje izgradnji odnosa temeljenih na ljubavi, brizi i nadi. U sklopu takvog modela „učitelje treba podučavati i poticati da prepoznaju da višestruko marginalizirani učenici ulaze u školu i učionicu s emocijama koje su reakcija na sustavne nejednakosti s kojima se suočavaju u svakodnevnom životu” (Migliarini i Elder 2023: 176).

Iz sasvim drugog kuta prigovore inkluzivnosti, shvaćenoj u širem društvenom smislu, iznosi Holly Lawford-Smith. Ona pokušava sagledati odnos štete i koristi ukoliko inkluzivnost postane dominantan način organizacije obrazovanja, pa i širih društvenih odnosa. Naime, i sama inkluzivnost može biti ne samo normativna, nego i prisilna, zbog čega ponekad može donijeti više štete nego koristi. Navodi slučajeve kada se neke grupacije žele odvojiti (*separation*), živjeti na nekom svom odvojenom području, na način koji im nije nametnut nego je rezultat njihova izbora. Potom navodi slučajeve kada se odnosi razdvajanja događaju i među pripadnicima različitih manjina (primjerice unutar LGBTQIA+ zajednice), koje su različite i spram većine i spram drugih manjina. Događa se da takve pod-manjine svojim djelovanjem ne vode računa o interesima drugih pod-manjina iste manjine, pa se čini da manjinske grupe imaju veće pravo na isključivanje nego većinske. U kontekstu homoseksualnih brakova navodi da se tema takvih brakova može sagledati kao sukob dviju manjina (religiozne i homoseksualne), od kojih svaka na svoj način sagledava osnovnu opoziciju. Dok religijska zajednica temu vidi u opoziciji religija/homoseksualnost, i utoliko teži isključenju homoseksualaca iz prava na brak (koji oni sagledavaju kao religijsko a ne pravno pitanje), homoseksualna zajednica temu sagledava kao opoziciju heteroseksualci/homoseksualci, i teži steći pravo na brak kao način uključenja u većinsku zajednicu. Najkraće rečeno, Lawford-Smith želi naglasiti da se na inkluzivnost ne može a priori gledati kao na nešto „dobro”, nego da je, kao i sve drugo, komplicirana. Inkluzivnost bi trebao biti neutralan pojam, a sama inkluzija kao nešto što može biti i dobro i loše, ovisno o tome koga treba uključiti, u što ga treba uključiti, i s obzirom na koji društveni kontekst. Također trebamo biti svjesni da se inkluzivnost može iskorištavati i za nešto potpuno drugo od onoga što se naizgled zahtijeva ili potiče (Lawford-Smith 2024).

4. MEĐUGENERACIJSKI ODNOSI: MEĐUGENERACIJSKA NESIMETRIČNOST I UČENJE

S obzirom na spomenuti svjetski trend rasta broja starijih stanovnika, važan aspekt te promjene je odnos prema kvaliteti života u starijoj dobi. Istraživanja pokazuju „da je starijim osobama najbitnije imati dobre socijalne veze, pomoć i podršku, zatim živjeti u domu ili susjedstvu koje ima mogućnosti pružanja kvalitetnih usluga” (Lukačin 2023: 1), a potom im je važno i sudjelovanje u raznim aktivnostima, odnosno održavanje uloge u društvu. Najvažniji su u tome, naravno, odnosi starijih osoba s njihovom obitelji. Knjižnice u tome ne mogu zamijeniti obitelji, ali mogu pomoći na druge načine kako bi se kvaliteta života starijih ljudi poboljšala. Tome s jedne strane pomažu, a s druge, odmažu neke psihološko-biološke činjenice. Naime, dok odrasli naglašavaju važnost svojih vrijednosti i njihova prenošenja, mladi te vrijednosti izbjegavaju, što dovodi do onoga što se u literaturi naziva *generacijskim jazom* ili *razdorom generacija*.

Usprkos tom jazu, međugeneracijska suradnja može biti korisna i za mlade i za stare osobe, jer, kako ističe Lukačin, može doprinijeti tome da starije osobe dožive svoj život vrijednim i smislenim, primjerice jer mogu podijeliti vlastita iskustava i znanja, a mladima može ponuditi primjere za vlastito starenje, utjecati na poboljšanje slike o sebi i porastu samopouzdanja.

Clara Rübner Jørgensen i Michael Wyness u knjizi *Kid Power* tvrde da se danas najčešće smatra da odnos mladih i starih nije simetričan, i da u tom odnosu mladi pobjeđuju a odrasli i stari gube, te da općenito mladi stječu sve veću moć u društvu. No oni toj temi pristupaju drukčije i u knjizi iznose tri glavne teze. Prva je da takvo mišljenje nije točno, nego da u suvremenom društvu i mladi i stari dobivaju te da su u njihovom odnosu najvažniji međusobne sličnosti, dijalog i suradnja, a ne konflikt. Druga teza je da razlike u moći nisu samo međugeneracijsko pitanje, nego unutargeneracijsko, pa je pozornost potrebno usmjeriti na razlike među mladim ljudima, kako unutar pojedinačnih država tako i s obzirom na razlike među pojedinačnim državama. Niti svi mladi ljudi imaju jednaku moć, niti to vrijedi za stare ljude. Treća njihova teza jest da je moć mladih višedimenzionalna, i da je kao takvu treba i analizirati. Naime oni koji tvrde da mladi imaju veću moć uglavnom ukazuju na to da mladi više sudjeluju u donošenju odluka i da se više čuje njihov glas, no to je, tvrde autori knjige, površan aspekt, koji često samo prikrija dublje aspekte moći.

Kada je riječ o tome da mladi ljudi dovedu u pitanje ciljeve odraslih i njihov diskurs, čini se da su mladi skloni tome da odrasli kojima se može „vjerovati” zadrže svoju moć te da nema puno pojava da mladi žele preuzeti moć od odraslih. U odnosu prema starijima zapravo iznose umjerene izjave, a od svjetskih vođa očekuju da preuzmu društvenu, moralnu i političku odgovornost, primjerice kada je riječ o ekološkim problemima. Internet i digitalna pismenost između ostaloga

pružaju mogućnost za međugeneracijsku suradnju u kojoj djeca pomažu odraslima i starijima. To je jedan od najboljih primjera kada sve generacije mogu biti na dobitku, ističu oni (Rübner Jørgensen i Wyness 2021).

Kada je riječ o međugeneracijskim „ratovima“, autori knjige *Gentelligence* imaju sličnu namjeru – pokazati da u tom sukobu ne samo da nitko ne treba pobijediti, nego da sam rat nije uopće potreban. Budući da je njihova analiza prvenstveno usmjerena na odnose na radnim mjestima, pozivaju na to da i zaposlenici i rukovoditelji trebaju pokušati otključati potencijalnu snagu pripadnika svake generacije. Sukob među generacijama zasniva se na nerazumijevanju zajedničkih temeljnih vrijednosti koje nisu vezane za životnu dob, tako da bismo svi trebali biti usmjereni na iskorištavanje specifičnih prednosti svake generacije (Gerhardt, Nachemson-Ekwall i Fogel 2021).

Suvremeno obrazovanje u zapadnim zemljama uglavnom slijedi model koji je osmislio Abraham Maslow. Kao psiholog bio je u svoje vrijeme (1940-ih i dalje) poseban po tome što se nije usmjerio na psihopatologiju i ono što je u ljudskim životima loše, nego su ga zanimale pozitivne strane života, ljudski potencijal i njegovo ispunjenje. Čovjek po njegovu mišljenju nije statično biće, nego netko tko stalno postaje i otkriva, cijeli se život razvija i raste, a glavna mu je motivacija težnja za samoostvarenjem. Svaki pojedinac ima osobnu viziju samoostvarenja, za nekoga je to roditeljstvo, za nekoga sport, posao, umjetnost. U sklopu sagledavanja osobnog razvoja Maslow je ponudio i model hijerarhijskog razvoja i ljudskih potreba koji se može prisposodobiti oblikom piramide. Te su potrebe sljedeće: fiziološke potrebe (kojima je cilj osnovno preživljavanje), osjećaj sigurnosti, ljubav i pripadanje, potreba za poštovanjem te samoostvarenje. S vremenom je Maslow piramidu nadopunio još višim razinama: kognitivnim i estetskim potrebama, te na samome vrhu – potrebom za transcendencijom. Maslow nije vjerovao da većina ljudi može postići istinsko samoostvarenje, no vjerovao je da svi možemo doživjeti prolazne trenutke u kojima se tom cilju nakratko približavamo, a zvao ih je vrhunac iskustva (*peak experience*). Opisao ih je kao stanja sreće i ispunjenja, savršenstva i postignuća, bez ikakva stremljenja, kad više nismo orijentirani na sebe (McLeod 2024).

No sjevernoiriska profesorica Fey Cole ističe kako zapravo ne bismo trebali previše vjerovati Maslowljevoj piramidi osobnog razvoja. Ona stoga upućuje na drukčije uzore, primjerice na tradicionalne vrijednosti sjevernoameričkih Indijanaca prema kojima je pojedinac uvijek duboko povezan sa svojom zajednicom a veliku ulogu ima učenje koje se prenosi s generacije na generaciju. Takvo je shvaćanje najbolje izraženo modelom sedam generacija, što znači da je „djelovanje pojedinca određeno iskustvima sedam prethodnih generacija i uzimanjem u obzir posljedica tog djelovanja na sedam sljedećih generacija” (Cole 2022: 7). Težnju prema dostizanju osobnog vrhunca i samoostvarenja, kada sebe stavljamo ispred drugih, trebali bismo zamijeniti

težnjom prema samoostvarenju zajednice i njezinu kontinuitetu, što omogućuje i život u kojem se tek kroz uzajamnu brigu i poštovanje postiže osobni razvoj, ističe ona. U takvim zajednicama međugeneracijski odnosi igraju ne marginalnu nego središnju ulogu. Cole ipak naglašava razliku između međugeneracijske skrbi i međugeneracijskog učenja. U prvom slučaju riječ je o stvaranju najrazličitijih okruženja u kojima se povezuju mladi i stari. „Fokus međugeneracijske skrbi je na odnosima izgrađenim među generacijama i premošćivanju jaza između mladih i starih” (Cole 2022: 8).

S druge strane, međugeneracijsko učenje je na svakodnevnoj razini vrlo česta pojava, svjedočimo mu svaki put kad roditelji uče djecu, kad bake i djedovi pričaju priče unučadi ili se igraju s njima. No osim takvih svakodnevnih i spontanih oblika međugeneracijskog učenja, postoje i mnogi oblici organiziranog susreta generacija. U takvim slučajevima, međugeneracijsko učenje vodi računa o očekivanjima obje strana, tj. o obostranoj koristi. „Ne mora se održavati u formalnom, tradicionalnom okruženju za učenje, ali sesije bi trebale imati jasne obrazovne ishode i biti svrhovite u svom pristupu i izvođenju” (Cole 2022: 9). U takvim odnosima izuzetno važnu ulogu, ističe Cole, ima aktivno slušanje, jer se uzajamno poštovanje, razumijevanje i razmjena znanja najbolje mogu aktualizirati ako se svakome omogući da ga se čuje, i da se sasluša ono što ima reći.

Međugeneracijsko, ili intergeneracijsko učenje definira se gotovo konsenzualno kao „neku vrstu intergeneracijskog projekta ili aktivnosti u kojem sudjeluju dvije ili više generacija koje za cilj imaju razmjenu znanja, vrijednosti i kompetencija” (Delija 2023: 16), s nadom da će obje strane imati koristi od te interakcije. Još jedan cilj takvog učenja je da svi uključeni ojačaju svoje samopoštovanje te poboljšaju interpersonalne vještine i komunikacijske sposobnosti.

Bella Kerr, službenica za međugeneracijski razvoj u organizaciji Generations Working Together u Škotskoj, uvidjela je kako međugeneracijske aktivnosti mogu biti važne za mnoga pitanja, no također ističe da međugeneracijska suradnja nije samo *feel good* aktivnost, jer ima prednosti koje nisu ograničene samo na sudionike - „od njih obostrane koristi imaju svi sudionici, kao i volonteri, osoblje, članovi obitelji, organizacije i zajednica” (Orsus grupa 2022).

Ako u obzir uzmemo skorašnja europska iskustva, vidljive su mnoge aktivnosti kojima je cilj bilo unaprjeđivanje međugeneracijskog učenja. Ističe se program Erasmus + 60 (Enhancing lifelong learning through intergenerational learning), kojemu je cilj omogućiti više obrazovanje „građanima u dobnoj skupini preko 60 godina, povećavanje inkluzije starijih građana s mogućnostima studentskog života, pružanje platformi i internetskih ponuda zajedničkih studija kao i mogućnost interkulturalnog učenja” (Delija 2023: 23).

Svjetska istraživanja pokazala su da međugeneracijsko učenje ima pozitivan utjecaj na aktivno starenje, međugeneracijsku solidarnost, socijalnu koheziju i mogućnosti učenja, također može

poboljšati odnose, razumijevanje i rušiti stereotipe. Razmjena stručnosti između generacija u interaktivnom kontekstu potiče produktivno učenje. Jedno je istraživanje pokazalo da je „zadržavanje dviju generaciju u iskustvu učenja najbolje ako [se] mlađe polaznike stavi u poziciju onih koji znaju, a starije polaznike u poziciju manje obrazovanih” (Ciler 2020). Također se ustanovilo da se u međugeneracijskom učenju smanjuje socijalna tjeskoba i povećava društvenost, „dok učenje s vršnjacima ili samim sobom nije imalo značajnih učinaka na socijalnu tjeskobu i društvenost” (Ciler 2020).

5. PROCESI STARENJA I IDENTITET STARIJIH OSOBA U DRUŠTVU

Procesi starenja i identitet starijih osoba u društvu kompleksni su i važni za razumijevanje kako pojedine starije osobe doživljavaju vlastito starenje, budući da starenje ima različite fizičke, psihološke, socijalne i emocionalne utjecaje na svakog pojedinca. Identitet starijih osoba može biti oblikovan njihovim iskustvima, vrijednostima, obiteljskim ulogama, statusom u društvu i društvenim percepcijama o starenju. Važno je da društvo prepozna vrijednost i doprinos starijih osoba te osigura inkluzivno okruženje koje ih podržava i omogućava im da održe svoj identitet, autonomiju i integritet tijekom procesa starenja. Tome nesumnjivo pridonose i promicanje poštovanja prema starijim osobama, osiguravanje pristupa zdravstvenoj skrbi, podrška aktivnom sudjelovanju u društvenom životu te prilagođavanje okoline potrebama starijih osoba.

5.1. Pojam i definicija životne tranzicije

William James, otac suvremene psihologije, početkom 20. stoljeća ustanovio je da se život sastoji od tranzicija, i da ih zato ne možemo ignorirati nego da ih moramo prisvojiti i naučiti se nositi s njima. Svi nakon njega pokušali su otkriti kako je to najprimjerenije učiniti. Analizirajući životne tranzicije Pamela Power upotrebljava zanimljivu analogiju: razliku između sintaktičkih i semantičkih promjena. Sintaksu definiraju elementi, gramatika i pravila koji određuju kako se elementi povezuju i djeluju zajedno. U semantičkim promjenama sadržaj (riječi, nota) se mijenja, dok sintaksa ostaje ista (Mozartova simfonija ima istu sintaksu kao Haydnova, no drukčije značenje). Jedan način na koji se govori o sintaktičkim promjenama je hegelijanski model negacije i nadilaženja, kada se neka faza ne poništava nego se održava u vlastitom dizanju na višu razinu. Kada osoba prelazi iz jedne faze života u drugu događa se nešto slično, prethodna faza nije jednostavno poništena nego je samo poprimila novi život. Ljudi se stalno mijenjaju i proživljavaju različite tranzicije, tako da je tranzicija u starost samo jedna od njih (Power 2024).

Carl Jung je govorio o konceptu individuacije kao procesu potrage za cjelovitošću i integracijom svih dijelova ljudske osobnosti. U tom procesu tranzicije mogu biti ključni trenuci, jer nas prisiljavaju na suočavanje s različitim aspektima naše osobnosti i omogućuju napredovanje prema cjelovitosti. No je li ta integracija linearan proces? Iako se proces individuacije može činiti linearnim kada ga promatramo retrospektivno ili ako pokušavamo sistematizirati njegove faze, u stvarnosti je to često složen i nelinearan proces koji uključuje mnoge elemente koji se mogu preklapati, mijenjati i razvijati tijekom vremena. Riječ je o kompleksnoj i dinamičnoj spirali s nepredvidljivim rezultatima, ciklusu koji uključuje različite faze i povratne petlje. Usprkos tome,

većina ljudi, ukoliko ne počne dublje promišljati, pretpostavlja da se život razvija linearno: djetinjstvo-mladost-ženidba-djeca-posao-starost-smrt. No, kako nas podsjeća Bruce Feiler, oni koji se bave kompjutorima, biologijom, matematikom i fizikom, tvrde da život više nije predvidljiv i linearan, nego da je ispunjen kaosom i kompleksnošću, razdobljima reda i nereda, linearnosti i nelinearnosti, petljama, spiralama, fraktalima, uvrnućima i izvrućima. Umjesto da život slijedi predvidljiv niz faza s periodičnim kriznim prelazima, on je trajni složeni vrtlog slavlja, padova, uspjeha i ponovnih rođenja. Usprkos mnogim dobrobitima takvog nelinearnog življenja (sloboda, samoizražavanje), problem je što nas on prisiljava na nepregledan niz životnih tranzicija. Štoviše, ritam kojim se te promjene događaju iznimno se ubrzava, događa nam se „epidemija disruptora”. Feilerovo je istraživanje otkrilo 52 različita izvora sukoba, preokreta ili stresa s kojima se osoba može suočiti. Oni se kreću od dobrovoljnih (mršavljenje, osnivanje tvrtke) do nedobrovoljnih (otkaz na poslu, otkrivanje da vam dijete ima posebne potrebe); od osobnih (skidanje s alkohola, gubitak voljene osobe) do kolektivnih (pridruživanje nekom društvenom pokretu, pogođenost nekom prirodnom katastrofom). Kao odrasla osoba možemo očekivati da će nas jedan takav disruptor pogoditi gotovo svakih godinu dana. Mnoge od njih proživljavamo s umjerenim stresom i amortiziramo ih u cjelini života, no s vremena na vrijeme neki od njih, naročito kada ih se poklopi nekoliko istovremeno, mogu nas potpuno dezorijentirati i destabilizirati. Takve događaje Feiler naziva životnim potresima (*lifequakes*), jer imaju razorne posljedice, koje mogu trajati godinama. Tijekom odraslog života prosječna osoba doživi tri do pet takvih masivnih reorijentacija, koje traju oko pet godina. To znači da otprilike pola svog života potrošimo na nošenje s takvim više ili manje razornim životnim epizodama. Zaključno, prema Feileru, životnih tranzicija ima sve više, nelinearne su, traju dulje nego što očekujemo (ali ne dulje nego što nam je potrebno), one su autobiografski događaji, imaju bitnu ulogu u životu (Feiler 2020). Umjesto jedne tranzicije u „starost”, čini se da se sada taj prijelaz fraktalizira u mnoštvo pod-prijelaza, nad-prijelaza i višestrukih prijelaza, koji se vrtlože, međusobno potpomažu i opterećuju. Ne prelazimo u jednu starost, nego u mnoštvo starosti, i ne prelazimo jednom, nego mnogo puta (često i zaboravljajući da smo to već bili učinili).

U knjizi *Transitions*, izvorno objavljenoj 1970. godine, klasiku u tom području, William Bridges navodi da se svaka tranzicija sastoji od tri faze: *dovršetka* (prekidanja dosadašnjeg načina djelovanja), *neutralne zone* prije nego što se prijeđe na novi način djelovanja, te *novog početka*, koji može biti popraćen obnovljenim osjećajem motivacije i svrhe. Dok je promjena uzrokovana izvanjskim faktorom, nešto što se ljudima događa, često ne njihovim izborom, tranzicija je unutarnji, psihološki proces u kojem se uči kako se prilagoditi, u kojem se nove okolnosti internaliziraju (Bridges 2019). To znači da se okolnosti mogu promijeniti, a da ljudi ostanu isti, neprilagođeni. Stoga „ne možemo očekivati da će se ljudi ponašati drugačije samo zato što su se

njihove fizičke okolnosti promijenile, dok njihovi umovi i identiteti još nisu napravili skok” (Nastase 2017).

No kako bi ljudi konkretno trebali proživjeti svoju tranziciju u „starost”, ili u svoje mnoge starosti? Berit Lewis, jedan od suvremenih savjetnika u tom području, najprije upozorava kako tinejdžerima ne sugeriramo da izbjegavaju izazove svojih godina, pa da bismo onda jednako trebali postupati i sa starim osobama. Tajna uspješnog života je u sposobnosti odabiranja jedne misli umjesto neke druge, tvrdi Lewis. To čovjeku daje snagu da se usredotoči na ono što može raditi i u čemu može uživati, a ne na svoja ograničenja. Također mu omogućuje da se posveti stvarima koje su mu uistinu važne i da ne troši energiju na ono što mu nije važno, ili na ono što se ionako ne može promijeniti (Lewis 2023).

Ako bi se pak sažele Bridgesove ideje o tranziciji, moglo bi se reći da bi u fazi dovršetka trebalo dati sebi vremena da se nabroje svi načini na koje će novi život biti drugačiji; naći vremena za oplakivanje gubitaka; definirati s čime je gotovo, a s čime nije. U fazi neutralne zone trebalo bi prihvatiti da je sve što se događa normalno; razviti osjećaj postignuća i kretanja; razviti u sebi strukturu i snagu. U fazi novog početka trebalo bi zamisliti novi početak; imati plan i oznake na putu; stvoriti vanjske simbole ili znakove svog novog identiteta (Nastase 2017).

5.2. Životne tranzicije i kvaliteta življenja starijih osoba

O značenju pojma kvalitete življenja u suvremenoj literaturi nema konsenzusa, no čini nam se da knjiga *Quality of Life and Person-Centered Care for Older People* Thomasa Boggatza pruža odmjeran pristup toj temi pa u nastavku rada sažeto izlažem ideje iznijete u njoj.

Tradicionalno, starost se vidjela kao proces postupnog raspadanja tijekom kojeg je stara osoba odustajala od svojih društvenih uloga i pripremala se za smrt. No, prema kineskom mudracu Lao Tsuu, „mudrost koja se stječe u starosti ključ je kvalitete življenja, a kako se ona stječe cijeli život, zapravo je tek starost doba kada ljudska bića mogu doživjeti kvalitetu življenja” (Boggatz 2020: 1). Suvremeni švedski gerontolog Lars Tornstam u svojoj teoriji gerotranscendencije tvrdi slično, da tek stare osobe dovršavaju proces razvoja zrelosti i mudrosti, ponajprije zato što više nisu toliko usmjerene na sebe same, opsesije vezane za materijalne stvari, tijelo, prestiž i površne društvene odnose postupno nestaju, a sve više teže unutaranjem miru, toleranciji i misaonoj otvorenosti. No takvo je shvaćanje u suprotnosti s prevladavajućom suvremenom slikom o starim ljudima koja naglašava njihovo tjelesno i mentalno propadanje, bez budućnosti koju mogu zamišljati. Primjerice, pisac Jean Améry opisuje vlastito iskustvo starenja kao život u pustom području života, bez ikakve razumne utjehe. Starost je postala problematična, jer dok su nekada ljudi jednostavno starili, danas postoji potreba za znanstvenicima koji moraju istražiti taj fenomen kako bi dali

savjete onima koji ga doživljavaju. Problem starenja sada potrebuje lijek, a gerontolozi su predložili nekoliko teorija kako bi se mogao ispuniti taj cilj. S jedne strane, postoji teorija koja promiče povlačenje iz života (*disengagement*). Prema toj teoriji, stariji bi ljudi na gubitak svoje društvene funkcije trebali odgovoriti prihvaćanjem i spremnošću na takvo povlačenje, jer tako više neće morati uzalud trošiti energiju na obavljanje uloga koje više ionako nisu u stanju obavljati. Protivnici te teorije tvrde pak da takav pristup starijim osobama uskraćuje pravo i mogućnost sudjelovanja u životu. Umjesto da se povuku, starije osobe trebale bi nastaviti s aktivnim načinom življenja kako bi prebrodile gubitak svoje profesionalne funkcije - razvijati nove interese, aktivno provoditi slobodno vrijeme ili preuzimati nove odgovornosti poput volontiranja ili brige za unučad. Takav aktivan način života omogućuje im daljnje sudjelovanje u društvu. To je uspješno starenje za razliku od normalnog starenja, koje je podložno obolijevanju. Teoriju aktivnosti kritizira se zbog ignoriranja činjenice da će život neizbježno doći kraju i da će starije osobe prije ili kasnije izgubiti svoje sposobnosti. Aktivno starenje može odgoditi pojavu morbiditeta, ali ga ne može potpuno spriječiti. Smatrati aktivno starenje jedinim prikladnim načinom starenja samo će rezultirati okrivljavanjem onih koji su manje uspješni u postizanju tog cilja ili pate zbog nekog nedostatka.

Očito je, zaključuje Boggatz, da ne postoji jedinstveno mišljenje o tome što čini kvalitetu života u starosti. Pored toga, to su ideje stručnjaka, a ne samih starih ljudi. No ipak se može zaključiti da je starenje uvijek povezano s funkcionalnim propadanjem i, dugoročno gledano, s ovisnošću o nekom obliku skrbi, što je za teoriju povlačenja iz života zapravo normalan razvoj stvari. Sve te dvojbe dodatno komplicira i to što suvremeno povećanje mogućnosti medicinske skrbi o starim ljudima vodi prema tome da zdravstveni djelatnici postaju oni koji određuju obilježja kvalitete života starih ljudi, i to iz vlastite perspektive. Stoga bi njegovatelji i zdravstveni djelatnici trebali ponajprije obratiti pozornost na konkretnu osobu koja je primatelj skrbi. Njihov bi pristup trebao biti usmjeren na osobu, što i jeste slučaj u mnogim teorijama o njegovateljstvu (*nursing theories*). No tako je samo u teoriji, pa ostaje otvoreno pitanje koliko je taj pristup primjenjiv u praksi.

Ima mnoštvo stručnih definicija kvalitete življenja, no nema dogovora o tome koje bi komponente trebale činiti kvalitetu života. Budući da je takvo definiranje kompleksno, najbolji bi put bio da se pita same stare osobe što one misle. Doživljaj kvalitete življenja je subjektivan i određen je željama, vrijednostima i potrebama pojedinca, a razvio se na temelju osobnih životnih iskustava. Da bismo doista razumjeli kvalitetu življenja, nije potrebno donositi opće definicije, nego je bitno izravno pitati pojedince o tome što im je važno u životu. Empirijska su istraživanja tako otkrila da ima mnogo starijih osoba koje se zapravo opiru aktivnom starenju, koje u velikoj mjeri naglašava fizičku aktivnost kao prevenciju obolijevanja. U strahu od tjelesnih ozljeda, takve su osobe sklonije mirovanju i odmaranju a neke i povlačenju od društvenih aktivnosti.

Zaključno bi se pak moglo reći da stare osobe nisu sklone ni teoriji aktivnog starenja ni teoriji povlačenja iz života, nego određenoj ravnoteži između tih pristupa. Neki stari ljudi teže i balansu između tjelesnih i društvenih aktivnosti, jer misle da i jedne i druge doprinose njihovu zdravlju i boljitku. Zdravlje za njih ima šire značenje i uključuje pronalaženja unutarne ravnoteže na taj način da izgubljene sposobnosti nadoknade zadovoljstvom zbog djelovanja na višoj razini. Ukratko, opća ideja pozitivnog starenja bila bi u pronalaženju individualne ravnoteže koja bi ljudima omogućila da žive u skladu sa samim sobom, sa svijetom i jedni s drugima. Također treba voditi računa o tome da kvaliteta življenja nije stanje blagostanja ili sreće koje se može sačuvati do kraja života. Patnja je dio života, i nerealno je vjerovati da se može u potpunosti izbjeći. Čak i u trenucima kad se smrt počne približavati, kvalitetno življenje ne podrazumijeva anestezirati um lijekovima kako bi se izbjegla svijest o nadolazećoj smrti, već prihvatiti konačnost života i umrijeti s unutarnjim mirom i spokojem. Na sličan način, kvaliteta življenja tijekom primanja skrbi ne znači živjeti u trajnom stanju samopouzdanja, već prihvatiti vlastita ograničenja i pronaći odgovarajuću ravnotežu između ovisnosti o drugima i očuvanja osobne neovisnosti. U oba slučaja kvaliteta življenja nije stanje bez poteškoća, već rezultat procesa koji uključuje i neugodna iskustva.

Kvaliteta življenja ni u kojem slučaju nije rezultat koji se može proizvesti nekom vrstom industrijskog procesa, nego proizlazi iz unutarne ravnoteže koju stare osobe moraju pronaći u sebi. Ona stoga nije podložna kontroli njegovatelja koji bi od samog početka procesa skrbi trebali odrediti poželjan stupanj kvalitete koji se može izmjeriti nakon provedbe skrbi. Takvo shvaćanje skrbi dio je institucionalnog stila skrbljenja koji je usmjeren na zadatke, a može se pretvoriti u kontrolu ili pretjeranu zaštitu. Međutim, u skrbi usmjerenj na osobu njegovatelji se moraju uključiti u odnos s primateljem skrbi. No ipak, takva se skrb ne smije pretvoriti u služenje, tj. to ne znači da primatelji skrbi mogu činiti i zahtijevati što god požele. Takva skrb treba proizlaziti iz dijaloga, iz međusobnog upoznavanja, bez ograničenja odnosa nekom unaprijed definiranom svrhom. Riječ je o procesu postupnog približavanja, koji također zahtijeva osjetljivost za ono što nije izgovoreno. Naime, osobe često nisu svjesne navika koje određuju njihovo ponašanje, a samozavaravanje je dio osobnosti većine ljudi. Medicinske sestre i njegovatelji stoga se ne bi trebali ograničiti na prepoznavanje tipičnih navika i rutina starih osoba, već bi također trebali istražiti njihove kapacitete za promjenu. Iako ne mogu diktirati bilo kakvu promjenu, mogu stare osobe upoznati s njihovim mogućnostima (Boggatz 2020).

6. INFORMACIJSKA USTANOVA KAO TREĆI PROSTOR

Kada su mnogi već pomislili da će narodne knjižnice izumrijeti jer je danas „sve digitalno” (mnogo toga je dostupno na internetu a knjige se mogu skinuti na e-čitače), narodne knjižnice su uspjele ne samo preživjeti nego i iznenaditi svojim novim životom, svojim novim mogućnostima, novi formatima i novim uslugama, programima i projektima. Ipak, kako ističe Alice Crawford, ne trebamo biti sentimentalni u vezi s knjižnicama (Crawford 2021). Podsjeća nas da u članku u *The Timesu*, Robbie Millen opisuje knjižnice kao pande. Svi navijamo za njih, drage su nam, ali naše obožavanje neće ni pande ni knjižnice zaštititi od izumiranja. Mnogi će ljudi, uključujući pisce reći da ne bi postali ono što su danas bez knjižnica, da su knjižnice za njih bile sveta mjesta, no ipak se postavlja pitanje: a kada smo zadnji put bili u knjižnici i posudili neku knjigu. Nije nikakvo iznenađenje da standardni načini mjerenja ekonomske koristi nisu prikladni u kontekstu narodnih knjižnica. Ako ih se gleda samo kao gospodarske subjekte, knjižnice ne bi zadovoljile standardne kriterije u procjeni važnosti za javnu politiku neke države. Nadalje Crawford ističe da mnoga istraživanja koja se bave koristima i troškovima javnih knjižnica ukazuju na to da društva cijene knjižnice puno više od onoga što za njih plaćaju, no i da su takva istraživanja skupa i složena te da također imaju mnogo metodoloških slabosti. Istraživanja koja temi pristupaju više holistički, koja primjerice u obzir uzimaju društvenu i obrazovnu važnost knjižnica, ističe ona, iznose uvjerljive dokaze da je korištenje knjižnice povezano s poboljšanim razinama čitanja među djecom i mladima, te da su važan čimbenik u podizanju općeg obrazovnog uspjeha. I kod odraslih je zamjetna veza između korištenja knjižnice i viših razina pismenosti, a informatička oprema u knjižnicama pomaže im u aktivnostima učenja i traženju posla. Općenito, korisnici koji se služe knjižničnim računalima za dobivanje informacija bitnih za svakodnevni život, uključujući obrazovanje, posao i društvene mreže, smatraju da je njihov osjećaj digitalne uključenosti povećan.

Štoviše, nastavlja Crawford, neka istraživanja sugeriraju da narodne knjižnice sve više igraju ulogu u zdravlju i dobrobiti ljudi, s obzirom na to da su u knjižnicama u Velikoj Britaniji, kojima se ona bavi, dostupne aktivnosti biblioterapije i kognitivne bihevioralne terapije. Ustanovljeno je također da čitanje i posjećivanje knjižnica društveno povezuje ljude, gradi vještine i samopouzdanje, potiče opuštenost, pomaže ljudima da se lakše nose s depresijom, poboljšava opće zdravstveno stanje, igra važnu ulogu u doprinosu „društvenom kapitalu” zajednice, koheziji zajednice i razvoju zdravijih i sigurnijih zajednica, zaključuje Crawford.

U usporedbi s drugim vrstama knjižnica, narodne knjižnice su specifične po tome što ponajprije služe određenoj lokalnoj zajednici korisnika i rade na zadovoljenju njihovih potreba.

6.1. Nove uloge i nesigurna budućnost narodnih knjižnica

Zahvaljujući ponajprije internetu i njegovim društvenim mrežama, danas se sam pojam društvenosti promijenio. Nije zapravo potpuno jasno u čemu se društvenost uopće više sastoji. Ako na društvenim mrežama razmjenjujemo informacije, iskustva i emocije, je li to dovoljno da bi se zvalo društvenošću, ili je za društvenost potreban „zbiljski drugi” s kojim stvaramo „zbiljske događaje”? U kojoj mjeri internetski kontakti postaju „zbiljski prijatelji”, „životni partneri”, „suborci”, a kada iz paralelne, virtualne stvarnosti stupe u zbiljski svijet, što ljudi zapravo traže i očekuju u tom svijetu?

Internet i društvene mreže nesumnjivo su proširili naše mogućnosti povezivanja i otvorili nove kanale komunikacije, no kao što kaže Geert Lovink, „povežite osobe s podacima, objekte s osobama. To je društvenost danas” (Lovink 2012). S jedne strane, čini se da su društveni mediji riješili probleme s kojima su se suočavale generacije koje su živjele u zadnjih pedeset godina: dosadu, izolaciju, depresiju i žudnju. No što sada? Bojimo li se nesvjesno (ili čeznemo) za danom kada će se naša vitalna infrastruktura pokvariti i kada ćemo stvarno trebati jedni druge, je li onaj drugi na društvenim mrežama – prilika, kanal ili prepreka?, kaže Lovink (Lovink 2012). On podsjeća kako je francuski sociolog Jean Baudrillard ustvrdio da je društveno izgubilo svoju povijesnu ulogu i implodiralo u medije, pa se postavlja pitanje kako se društveni elementi manifestiraju u sadašnjem digitalnom umreženom dobu, kada društveno više nije nekoć opasna mješavina politiziranih proletera, frustriranih, nezaposlenih i prljavih klošara koji vise po ulicama čekajući sljedeću priliku da se pobune pod bilo kojom zastavom (Lovink 2012).

Možda možemo zaključiti da problem društvenosti nije riješen nego je samo neutraliziran. Usprkos tome, nesumnjivo je i to da će tzv. obični ljudi (koji nisu ni Lovinkovi buntovnici, ni teoretičari društva i medija) tvrditi da u stvarnom životu traže dublje, autentičnije i emocionalno bogatije veze, odnose koji omogućuju podršku, empatiju i aktivno uvažavanje. Dok su društvene mreže promijenile način na koji se povezujemo i komuniciramo, potreba za stvarnim, ljudskim kontaktom i bliskošću ostaje važna za mnoge ljude. Uslijed toga tradicionalni javni prostori koji su se definirali u kontrastu spram privatnog prostora, danas sebe definiraju i spram privatnog prostora (koji je istovremeno, zbog digitalizacije, čak sve više ugrožen) i spram virtualne društvenosti (koja druge ljude pretvara u skupove informacija). Knjižnica pak, kao javni prostor, zbog toga postaje drukčija i od drugih javnih prostora (npr. obrazovnih ustanova, staračkih domova, društvenih domova), od prostora privatnosti (učenja i druženja u kućnom krugu obitelji i bliskih prijatelja) i od virtualnih (privatno-javnih) prostora. To je ponajprije stoga što su knjižnice prigrlile „širi duh javne službe i javne infrastrukture koja nudi informiranje, obrazovanje, vještine,

pomoć i sklonište društvenoj zajednici a nadasve njezinim ugroženijim članovima” (Medak 2015: 51).

McKenzie Wark govori o našoj post-digitalnoj civilizaciji u sumornim tonovima, i vidi je kao nakupinu ruševina, kao „protugrađanski rat koji se vodi protiv uvjeta nužnih za opstanak života samog“, no u takvim okolnostima, „ako i nemamo drugog izbora osim koristiti se tehnologijama i kulturama, naš je zadatak izgraditi među tim ruševinama drugi način života” (Wark 2015: 47). Narodne knjižnice su ugrožena institucija. Ponuda koju se iznosi u poslovno-ekonomskom svijetu ista je kao i u svim drugim područjima: inovativno tržišno poduzetništvo. Poznati su primjerice prijedlozi, opsjednuti logikom tržišta, da bi „knjižnice trebale postati otvorena softverska platforma povrh koje će kreativni poduzetnici graditi dućane za aplikacije ili da bi mogle postati internet kafići za najsiromašnije” (Mars, Zarroug i Medak 2015: 13). No takvi pristupi, naravno, previđaju temeljna načela na kojima počiva djelovanje knjižnica, i ako bi ih se provelo, bili bi „trojanski konji za tihi ali galopirajući nestanak javne knjižnice s pozornice povijesti” (Mars, Zarroug i Medak 2015: 13-14). Univerzalan pristup znanju koji omogućuju knjižnice zapravo „proizvodi znanje, proizvodi znanje o znanju, proizvodi znanje o prijenosu znanja: javna knjižnica proizvodi društvenost” (Mars, Zarroug i Medak 2015: 13).

Razvoj narodne knjižnice kao institucije javnog prostora bio je povezan s povijesnim razvojem zapadnog društva, zbog čega se događao u kontekstu širih transformacija kapitalizma i izgradnje nacionalnih država u Europi i SAD-u. Univerzalnost prava na pristup znanju, dugo politički osporavana, povijesna je stečevina, tako da će tek „niz društvenih pobuna i promjena tijekom 18. i 19. stoljeća dovesti do nove poplave knjiga i političkih zahtjeva koji su knjižnicu tjerali da postane elementom egalitarne i demokratske političke kulture” (Medak 2015: 57-58). Sve su se te povijesne promjene događale postupno, često ne glatko i neujednačenim tempom, a katalizator je u velikoj mjeri bio i napredak u području „političke i ekonomske racionalizacije, javne i poslovne administracije, statističkih i arhivističkih procedura” (Medak 2015: 59). Ta je transformacija dovela do toga da je danas općenito prihvaćeno mišljenje da je suvremena narodna knjižnica udoban, opušten javni prostor, mjesto susreta i izvor obrazovanja. Knjižnice „nude niz sredstava koji pojedincima i skupinama omogućuju uspostavu veza, vođenje razgovora, razmjenu ideja i uključivanje u intelektualni život” (Ille 2015: 79). Ipak, suvremene i tradicionalne knjižnice sve se više razlikuju. Tradicionalne knjižnice bile su ponajprije usmjerene na pohranu i posudbu knjiga te pružanje pristupa informacijama putem tiskanih medija. Suvremene knjižnice sve više postaju dinamične i interaktivne ustanove koje nude raznolike usluge i građu, u skladu s potrebama i interesima suvremenog društva (primjerice, knjižnice pomažu korisnicima u razvoju vještina informacijske pismenosti). Nove uloge narodnih knjižnica odražavaju promjene u društvu i tehnologiji te od knjižnica traže transformaciju u višenamjenske ustanove koje služe kao centri

obrazovanja i inovacije, te omogućuju zajednički kulturni angažman. U tom smislu knjižnice postaju višenamjenski javni prostor lokalne zajednice – besplatno cjelodnevno utočište. To otvaranje javnosti vidljivo je, kako ističe Jagoda Ille, i u arhitektonsko-organizacijskim promjenama, primjerice u tome što se uklanjaju često glomazni pultovi s ulaza, povećava broj uređaja za samozaduživanje te dodaju terminali za pristup internetu. Knjižnice se, koliko je to moguće, pretvaraju u svojevrsni javni „dnevni boravak“, pa se opremaju i udobnim namještajem. Na razini ponašanja zaposlenika brišu se granice „između posudbene i obavijesne uloge radnih mjesta” te se smanjuje popis „rigoroznih pravila korištenja knjižnice i ponašanja u prostoru knjižnice” (Ille 2015: 79-80)

Općenito bi se moglo reći da su suvremene narodne knjižnice u nekoj mjeri nesigurne u svoj identitet, a u praksi se čak često i bore kako bi opravdale svoje postojanje i sredstva uložena u njihovu izgradnju i održavanje. S jedne strane, u IFLA-inom Manifestu za narodne knjižnice ističe se da je narodna knjižnica temeljni preduvjet „cjeloživotnog učenja, samostalnog odlučivanja i kulturnog razvoja pojedinaca i društvenih skupina”, da osigurava „pristup svim vrstama znanja, uključujući i znanstveno i lokalno znanje“, te da, što je naročito važno, omogućuje stvaranje i dijeljenje tog znanja „bez ikakvih komercijalnih, tehnoloških ili pravnih prepreka” (IFLA 2022). S druge strane, premda su knjižnice davno prešle okvire posudbe knjiga, u očima javnosti percepcija o njima nije se temeljno promijenila.

Knjižnice definitivno više nisu samo ustanove koje nabavljaju, obrađuju i daju na korištenje različite vrste knjižne i, ponekad, multimedijalne građe. Kako podsjeća Sabolović-Krajina, o temi nove uloge narodnih knjižnica počelo se govoriti 1960-ih godina u sklopu teme „modernizacije pružanja javnih usluga”. Sredinom 1990-ih snažan poticaj promišljanju tih promjena dala je sve veća rasprostranjenost interneta, zbog čega „u fokus razvoja usluga narodnih knjižnica dolazi problematika upravljanja informacijama” (Sabolović-Krajina 2017: 10). Primjetno je da na uloge narodnih knjižnica utječu tehnološke promjene. Dok su tradicionalne knjižnice u osnovi bile rezultat revolucije koju je omogućio Gutenbergov izum tiskarskog stroja, nove knjižnice sve su više rezultat prilagodbe digitalnoj revoluciji. Ciljevi su se oduvijek formirali ovisno o okolnostima, a tako se događa i danas, kada knjižnice doprinose kulturi integracije i povezanosti. „Kako društvo postaje sve više međusobno povezano, postoje nove mogućnosti za knjižnice da igraju vodeću ulogu u upravljanju informacijama, pronalaženju i širenju informacija” (Martzoukou 2023: 78)

U stručnoj i znanstvenoj literaturi ističe se, sažima Martina Dragija Ivanović, da su vrijednosti narodne knjižnice njezina socijalna uloga, izgradnja pouzdanja kod pojedinca (što je u korelaciji sa smanjenjem socijalne izolacije), uloga knjižnice kao javnog prostora te njena obrazovna uloga, koja se odnosi na povećanje pismenosti, razvijanje čitateljskih navika i vještina te osiguravanje pristupa informacijama (Dragija Ivanović 2017: 80-81). Pored toga, narodne knjižnice nude

mnoge aktivnosti povezane s provođenjem slobodnog vremena te podupiru kulturne i edukacijske potrebe zajednice u kojoj djeluju te tako pridonose cjeloživotnom učenju i okupljanju njezinih članova.

S jedne strane knjižnicama prijeti mogućnost zatvaranja ili ograničavanja njihovih djelatnosti, a s druge se strane broj i vrsta njihovih usluga stalno proširuje, tako da su rascijepjene između mogućnosti da se svedu na usluživanje članova zajednice koji nemaju računalo i ne mogu si priuštiti kupnju knjiga ili tiska i mogućnosti da zaista postanu ono što se od njih očekuje i traži u raznim manifestima, deklaracijama i službenim dokumentima. No nažalost, u Hrvatskoj još nije uspostavljen „jedinstveni integrirani sustav narodnih knjižnica, a posebno ne hrvatski knjižnični sustav, sa svim potrebnim funkcionalnostima” (Leščić 2015: 233).

S obzirom na takvu rascijepljenost, i u određenoj mjeri nesigurnu sudbinu, za knjižnice je važan njihov novi identitet a isto tako i način na koji se predstavljaju javnosti i svojim osnivačima (financijerima). U svakom slučaju, knjižničari mogu stvoriti svoje nove misije, razviti nove vještine i kompetencije, a pritom zadržati stare knjižničarske svrhe i vrijednosti, pa utoliko imaju „kameleonsku radnu etiku, koja od njih zahtijeva visoku prilagodljivost i cjeloživotno učenje” (Martzoukou 2023: 78).

6.2. Knjižnica kao treći prostor

U kontekstu pružanja knjižničnih usluga, kada se ističe da je knjižnica „društveni centar, usluga za potrebite, centar za pismenost, neformalno i doživotno učenje, mjesto gdje se susreću hobisti, entuzijasti, gdje stari i mladi razmjenjuju znanje i vještine” (Mars, Zarroug i Medak 2015: 13), često se govori o knjižnicama kao trećem prostoru. „Važnost neformalnog dijela života, onoga dijela koji se odvija u trećem prostoru, odnosno u okruženju koje se razlikuje od doma ili posla/škole, za društvo i civilizaciju vidljiva je tijekom povijesti” (Ille 2015: 77). Ne može bilo koji prostor biti određen kao treći prostor. Primjerice, mora se razlikovati od privatnog, kućnog prostora, no istodobno mu mora nalikovati s obzirom na osjećaj ugone i opuštenosti. Narodna knjižnica svakako zadovoljava te kriterije, jer svojim odlikama sigurnosti, stabilnosti, neutralnosti, privatnosti, otvorenosti i udobnosti te dodatnom ponudom (kao što su dvorane za sastanke, pristup internetu, informacije o lokalnoj zajednici, lepeza partnerstava) zaista može biti treći prostor u životima pojedinaca (Ille 2015).

U kojoj je mjeri takav koncept realiziran u praksi? Razvedenost te arhitektonska i funkcionalna raznolikost 42 knjižnice u mreži Knjižnica grada Zagreba pred svaku pojedinačnu knjižnicu stavlja specifične izazove. Pored toga, prostorni okoliš knjižnice također igra ulogu, jer neke su primjerice, okružene srednjim školama, neke su u novim naseljima a neke u „elitnom” središtu

grada, neke su u naseljima s mnoštvom mladih roditelja, neke s tek skorašnjim građanima (doseljenicima, izbjeglicama) koji se još ne snalaze u gradu ni u svojim novim ulogama. KGZ je mreža različitih knjižnica, a svaka od njih u svom djelovanju nailazi na specifične prepreke, ali i prednosti djelovanja.

7. KNJIŽNICA KAO IZVOR PODRŠKE U ZAJEDNICI

Kao društvena ustanova lokalna narodna knjižnica nesumnjivo ima društvenu odgovornost. No, ako općenito govorimo o pojmu društvene odgovornosti, moramo naglasiti da se teorije, pretpostavke, stavovi i radnje povezani s društvenom odgovornošću uvelike razlikuju. Isto vrijedi i za moralne dužnosti, koje primjerice, mogu uključivati težnju prema nekoj koristi, ali i suzdržavanje od nanošenja štete drugim ljudima. No, kako ističu Quintin Kreth njegovi suautori, „različita utemeljenja ne podrazumijevaju nužno nekompatibilnost, budući da je moguće uskladiti praktična etička razmatranja bez dijeljenja istog normativnog temelja” (Kreth i dr. 2024: 23-24). Nesumnjivo društvena odgovornost podrazumijeva osjećaj „obveze prema grupi” i osjećaj obveze djelovanja na načine koji potiču „društveno dobro”. Društvena odgovornost često se shvaća kao „vrijednosna orijentacija” koja „motivira određene radnje” uključujući „prosocijalna, moralna i građanska ponašanja” (Kreth i dr. 2024: 23), ili kao „skup uvjerenja koja podupiru ograničenje ekonomske nejednakosti, obvezu da se zadovolje osnovne potrebe svih ljudi u društvu i dužnost da se ispravi nepravedna društvena nejednakost” (Kreth i dr. 2024: 23). No, kada je riječ o društvenoj odgovornosti, ističe Kreth, postavljaju se ova bitna pitanja: *kome* je netko odgovoran - jer ako netko ima obveze koje podrazumijevaju *pristranost* prema određenim grupama, to znači da te obveze može ograničiti, tj. smanjiti s obzirom na neke *druge* grupe, te *za što* je netko odgovoran.

No, usprkos različitim teorijskim gledištima, mnogi će ljudi svojim iskustvom potvrditi uvid da živimo „u društvenom sustavu organizirane usamljenosti”, u kojem nas se potiče da živimo „kao hiperindividualizirani, konkurentni subjekti koji na prvo mjesto stavljaju vlastite interese” (Care Collective 2024: 43). No da bismo doživjeli istinski boljitak, mnogi socijalno i politički osviješteni akteri ističu da su nam potrebne zajednice koje se skrbe, lokalizirane sredine „u kojima se možemo međusobno podupirati i razvijati mreže pripadnosti” (Care Collective 2024: 43).

7.1. Odgovornost prema lokalnoj zajednici

Narodna knjižnica jedno je od pojedinačnih utjelovljenja općedruštvene odgovornosti koju društvo kao cjelina (na razini države, županije, grada ili mjesta) ima prema svojim stanovnicima. Narodna knjižnica je svojevrsna metonimija (dio za cjelinu) cijelog društva, no njezina je odgovornost prvenstveno prema svojoj lokanoj zajednici. A ako se odgovara na pitanje „za što” je odgovorna, može se općenito reći da njezina odgovornost obuhvaća pružanje pristupa obrazovanju, informacijama, kulturi i znanju svim članovima zajednice, tj. onima koji u njoj žive, ili ne žive ali u njoj studiraju ili rade. To uključuje promicanje čitanja, kulturne raznolikosti,

cjeloživotnog učenja te podršku istraživanju i inovacijama. Imaju ulogu i u očuvanju kulturne baštine, poticanju demokratskih vrijednosti, podršci lokalnoj zajednici te pružanju prostora za okupljanje i razmjenu ideja.

Kada je riječ o ulozi narodnih knjižnica u lokalnoj zajednici, možemo govoriti o njezinim užim (više tradicionalnim) i širim aktivnostima, koje su rezultat ne samo stručno-knjižničarskih, nego općenitih i stalnih, dakle tehnoloških, društvenih, političkih i kulturnih promjena, kojima se knjižnice prilagođavaju. Knjižnice, primjerice, mogu ignorirati ili na neki način prisvojiti rezultate o njoj neovisne „digitalne revolucije”: internet, pametne telefone, PowerPoint prezentacije i sl.

Knjižnice unaprjeđuju građanski život i omogućuju jeftin ili besplatan pristup raznim izvorima informacija, zbirkama te tehnologiji koje pojedinac zbog raznih čimbenika inače ne bi mogao koristiti, ili bi to od njega iziskivalo velik trud. Pored toga, knjižnice nude i pristup društvenim prostorima u kojima se mogu priređivati različiti programi. Utoliko one šire i mentalni i fizički prostor u kojem pojedinci mogu živjeti, djelovati, učiti i družiti se. Narodne knjižnice, u rasponu koji je moguć, organiziraju aktivnosti namijenjene pripadnicima svake životne dobi, neovisno o rodu, vjeroispovijesti i ekonomskom statusu, pritom često prateći potrebe specifične zajednice (to da primjerice, u lokalnoj zajednici živi mnogo doseljenika). U programima koje knjižnice priređuju uvijek se vodi računa o tome da se stalno mijenjaju kako vanjske okolnosti (prometna povezanost, tehnologije, urbanizam i arhitektura, politika, običaji i navike itd.), tako i unutrašnje potrebe korisnika knjižničnih usluga (koje mogu biti negdje u rasponu od želje za znanjem do letargije, od otuđenosti do druželjubivosti; uvjetovane nekom uskraćenošću, primjerice zbog medicinskih, mentalnih ili financijskih čimbenika; određene većom ili manjom zainteresiranošću za čitanjem, ili disleksijom, utjecajem novih medija na čitanje, zainteresiranošću za društvene igre poput šaha itd.).

Utvrđivanje specifičnih potreba osoba u zajednici stalan je proces, a provodi se u neformalnim, spontanim razgovorima s korisnicima a ponekad formalno - provođenjem anketa. Kao što su pokazala razna istraživanja, većinom ljudi u zajednicama podržavaju narodne knjižnice čak i ako nisu njihovi redoviti ili česti korisnici. Također misle da knjižnice bitno doprinose zajednici u pružanju sigurnog mjesta za provođenje vremena, učenje i razvijanje kreativnosti.

7.2. Pomagačke aktivnosti narodnih knjižnica

U knjizi *Public Libraries and Their Communities*, Kay Ann Cassell predstavlja razne pomagačke aktivnosti i programe koji se provode u knjižnicama u SAD-u, pa u nastavku sažeto prikazujem neke od njih koji su namijenjeni odraslom stanovništvu a provode se i u drugim državama svijeta, uključujući i Hrvatsku.

U širokom nizu programa koje nude narodne knjižnice osobito su popularne grupe za raspravu o knjigama (ili filmovima), čitanja poezije, autorske prezentacije i razne kulturne priredbe. Često se događa da takve aktivnosti upute korisnike knjižnica na knjige ili filmove na temu o kojoj je riječ. Mnogim korisnicima potrebna je pomoć u pronalaganju posla i aktivnostima koje se odnose na pripremu za traženje posla, kao što su procedure za traženje posla, rad na računalima ili s novim računalnim programima, pisanje životopisa i uvježbavanje razgovora za posao. Iako postoje i druga mjesta koja u tome mogu pomoći, knjižnica je jedno od rijetkih mjesta gdje je takva pomoć besplatna.

U knjižnicama se provode razni oblici nastave i obuke, u koje su ponekad uključeni i sveučilišni profesori i stručnjaci, naročito kada je riječ o radionicama pisanja ili o jogi te satovima tjelovježbe. Mnoge knjižnice nude programe o aktualnim temama od lokalnog i regionalnog, nacionalnog ili globalnog interesa. Knjižnice kao neutralno mjesto za informacije i raspravu zadovoljavaju potrebe korisnika za informacijama o mnogim pitanjima, kao što su porez na dohodak, istospolni brakovi, droge, zlostavljanje, zločini iz mržnje, beskućništvo i mentalno zdravlje. Osoblje knjižnice upućuje na svoju građu, uključujući knjige i druge obrazovne materijale, te korisnike povezuje s odgovarajućim lokalnim ustanovama. Programi usmjereni na umjetnost i obrt također privlače korisnike lokalnih knjižnica. To mogu biti predavanja o izložbama u lokalnom muzeju, radionice o nekim zanatima, primjerice o pletenju i heklanju. U nekim je slučajevima riječ o upoznavanju s imigrantima i njihovom umjetnošću i zanatima, kao što su vez, rukotvorine ili slike.

Računalna obuka jedan je od najpopularnijih programa koje nude knjižnice. I dalje ima ljudi kojima su potrebne osnove, dok su drugi zainteresirani za učenje nekih naprednih aspekata računalne pismenosti. Većina informatičkih tečajeva je besplatna, što je jako važno jer neki korisnici sebi ne mogu priuštiti plaćene tečajeve. Ponekad nisu potpuno sigurni hoće li im pojedinačni aspekti rada s računalima ili pametnim telefonima uopće biti korisni i zanimljivi, pa je besplatna radionica izvrstan način da to provjere.

Knjižnice su od velike pomoći kada je riječ o dolaženju do informacija o zdravlju. S jedne strane, knjižnice mogu doprinijeti zdravstvenoj pismenosti i uputiti korisnike na literaturu i druge izvore informacija. Na različitim radionicama korisnike se upućuje kako održati dobro zdravlje ili ih se upoznaje s nekim specifičnim temama, kao što su vegetarijanska i veganska prehrana, meditacija, joga, tjelovježba, rukovanje tlakomjerom, mjerenje šećera u krvi i sl.

Iako su svi korisnici dobrodošli u svim programima koji se nude, učestalo je mišljenje da je korisno razviti usluge ili programe koji služe određenim skupinama unutar zajednice. Neke od tih skupina su prognanici, imigranti, ugrožene osobe (zbog potresa, poplave ili rata), osobe s invaliditetom, nezaposlene osobe, novopečeni umirovljenici. Knjižnica je mjesto gdje i beskućnici mogu provesti dio dana. Kao rezultat toga, knjižnice su razvile načine pružanja posebnih usluga

tom dijelu svojih korisnika koje su često kreativne i uvijek ispunjene poštovanjem. Za knjižnice je važno osigurati neku vrstu obuke za svoje osoblje kako bi bili svjesniji problema vezanih za populaciju beskućnika. Ponekad narodne knjižnice u aktivnostima vezanima za beskućnike surađuju i sa socijalnim radnicima i volonterima, naročito kada je beskućništvo povezano i s drugim problemima, kao što su mentalno zdravlje, glad i zlouporaba droga.

Narodne knjižnice oduvijek su služile starijim osobama, ali sada su više nego ikad potrebne usluge i programi posebno namijenjeni njima. Ne samo da se broj starijih osoba sve više povećava, već je i sve više aktivnih starijih osoba koje traže sadržajnije knjižnične resurse te više programa i usluga. Aktualne smjernice za knjižnice upućuju da bi knjižnice trebale osigurati knjižnične prostore koji su prilagođeni korisnicima s poteškoćama u kretanju, osigurati dobru osvjetljenost prostora, omogućiti razmak između polica kako bi se među njima mogle kretati osobe s hodalnicama i u invalidskim kolicima, postaviti stolice na mjesta gdje bi starije osobe možda željele sjesti, osigurati pomoćnu tehnologiju za osobe koje imaju probleme s vidom i sluhom te računalnu i drugu opremu prilagođenu takvim osobama. Uz uobičajene nove knjige i drugu građu o svim temama, knjižnice bi trebale nabavljati materijale o pitanjima od posebnog interesa za starije osobe, kao što su financije, putovanja za starije osobe, donošenje odluka o budućem stanovanju i zdravlju. Ustanove s kojima su knjižnice partneri u takvim programima su starački domovi, centri za starije osobe i lokalne ambulante. Mnoge knjižnice također nude usluge za starije osobe koje ne mogu posjetiti knjižnicu. Ukoliko je moguće, knjižnice trebaju nabavljati primjerke knjiga s velikim slovima, kao i zvučne knjige te e-knjige. Informatička obuka također je vrlo je popularna kod ove skupine, koja je postala punoljetna prije pojave interneta.

Knjižnice služe svojoj LGBTQ (lezbijskoj, gej, biseksualnoj, transrodnoj i queer) zajednici stvaranjem posebnih zbirki, tematski prilagođenih predavanja i izložbi, kako za tinejdžere tako i za odrasle. Najvažnije je formirati snažnu zbirku knjiga koju djelatnici knjižnice mogu nuditi kao preporučenu literaturu. Knjižnice bi trebale biti posebno svjesne homoseksualnih tinejdžera koji se trebaju osjećati prihvaćenima u svijetu koji prema njima šalje mješovite, često proturječne poruke. Za one koji pokušavaju pokrenuti posao, knjižnice pružaju osnovne informacije o pravnim koracima osnivanja poduzeća, prostor za sastanke s klijentima i programe o raznim aspektima vođenja poslovanja, poput financija i marketinga. Knjižnice također nude računala, računalne potrepštine, pisače itd.

Knjižnice stalno razvijaju nove programe i usluge koje će zanimati njihove korisnike. U tome su ponekad iznimno dosjetljive, pa je poznata i knjižnica s kuhinjom u kojoj posjetitelji uče kako čitati recepte i kako mjeriti sastojke. Neće svi koristiti knjižnicu na isti način. Premda svatko i dalje želi čuti preporuku za dobru knjigu, i novih i onih koje su im promakle, neki će korisnici i dalje htjeti tiskane knjige, a drugi digitalnu verziju. Korisnici narodnih knjižnica općenito su

zahvalni što imaju mirno mjesto za sjedenje i čitanje ili što mogu brzo rezervirati i posuditi novu knjigu. S druge strane, razni programi mogu okupiti ljude sličnih interesa koji se možda nisu upoznali u svakodnevnom životu (Cassell 2021).

U zadnje se vrijeme javljaju i inovativni koncepti, poput knjižnica stvari. U doba kada nam prijete klimatske katastrofe „sablazno je rasipnički kupovati opremu koju ćemo rabiti možda samo nekoliko puta na godinu” (Care Collective 2024: 49). Prema ovom konceptu, jednako kao što se posuđuju i vraćaju knjige ili DVD-i, knjižnice bi mogle davati na posudbu bušilice i drugi kućni i vrtlarski alat, (često skupe) dječje igračke, pekače za vafle i druge kuhinjske potrepštine, odjeću, vrtne sjenice, šatore itd. Jednako tako, knjižnice mogu biti posrednici u udruživanju nematerijalnih resursa, vještina i znanja, pa mogu organizirati klubove i radionice za razne aktivnosti prema načelu „uradi sam”.

Neke knjižnice provode i inovativne rehabilitacijske programe vođenoga čitanja sa zatvorenici. Kao jedan od takvih projekata možemo istaknuti program u kaznionici Turopolje koji je uključivao eksperimentalnu skupinu zatvorenika u razdoblju od tri mjeseca tijekom 2012. godine. Zatvorenici su nakon čitanja odabranih djela, raspravljali o raznim temama, no, kao što ističe voditeljica programa, Željka Bagarić, do tada su sudionici bili tek skup pojedinaca, no postupno su postali „povezani kao grupa, dolazili su zajedno, međusobno se družili u preostalo slobodno vrijeme, zajednički komentirali zadane tekstove i ne samo da su im se ostali zatvorenici prestali rugati, nego su i oni postali vrlo zainteresirani za aktivnosti“ (Bagarić 2014: 98).

7.3. Pomagačka djelatnost knjižnica/inkluzivni programi u Knjižnicama grada Zagreba

Knjižnice kao mjesta dostupnosti i slobode susreta na različite načine nastoje osobama s poteškoćama olakšati i omogućiti korištenje njihovih usluga. Diseminacija informacija, zajednički posjeti, motivacija na samostalne posjete, knjižnica kao „sigurno mjesto”, preuzimanje primjera stranih dobrih praksi, igraju veliku ulogu u inkluzivnim aktivnostima koje knjižnice nude ranjivim društvenim skupinama. Kao dodatne postojeće smjerove, profesorica Ana Blažević Simić s Odsjeka za pedagogiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu u 41. forumu Zagrebačkog knjižničarskog društva, navodi i tzv. važnu ulogu knjižnice u predstavljanju „besprogramske otvorenosti” te stvaranje osjećaja pripadnosti, „sigurne“ sredine, mogućnost upoznavanja različitih profila korisnika/stanovnika lokalne sredine, širenje mreže kontakata kao prednosti bivanja članom knjižnica. Ističe i volonterstvo koje razvija samopouzdanje te „uobičajene” radionice u kojima je naglasak na socijalizaciji bez akademskog pritiska. Tu su i (književni) susreti roditelja i nastavnika ili stručnih suradnika u neformalnome, knjižničnom okruženju kako bi se smanjili otpor i

neoptimalna komunikacija ako je riječ o djeci koja pohađaju školu, zatim predavanja kao oblik stručnog usavršavanja a sve u cilju snažnijeg određenja uloga i djelovanja stručnih suradnika i knjižničara i jačanju suradnji koje doprinose inkluzivnijem djelovanju (ZKD forum 2024). Knjižničarke Zvezdana Balić i Ana-Marija Malbašić, ukazuju na suvremene inkluzivne prakse u Knjižnici Gajnice (u sastavu KGZ-a) ističući kvalitetnu suradnju s pojedincima iz lokalne zajednice te ustanovama i udrugama koje se bave djecom i mladima sa specifičnostima u razvoju i osoba s invaliditetom (škole, vrtići, centri za odgoj i obrazovanje, dječji domovi, dnevni centri za radnu terapiju, dječje bolnice, poliklinike, Hrvatski Crveni Križ, muzeji). *Neka cijeli svijet suncokreta!* naziv je projekta Knjižnice Gajnice koji je tijekom 2022. i 2023. godine ostvaren u partnerstvu s Umjetničkom organizacijom Otvoreni likovni pogon i Udrugom za sindrom Down, Zagreb. Suradnici na projektu bili su umjetnici iz kvarta, Smiljka Franjić i Zdenko Bašić, koji su vodili tematske kreativne radionice te stručnjaci koji se bave osobama sa sindromom Down koji su održali nekoliko predavanja za širu javnost. Kraj projekta obilježila je izložba radova nastalih u okviru projekta, istoimeni film koji je režirao Zdenko Bašić te programska knjižica – slikovnica *Priča o godini* (ZKD forum 2024).

Davorica Semenić-Premec, knjižničarka iz Knjižnice Savski gaj (u sastavu KGZ-a), u iskustvu održavanja programa *Knjižnica za svakoga*, u radu s djecom i odraslim osobama s teškoćama, istaknula je i otvaranje eksperimentalnim praksama rada, poput programa *Čitaj Kiri!* (R.E.A.D. u Savskom gaju), radionice čitanja terapijskom psu (program je pokrenut 1999. u knjižnici Salt Lake Cityja, licenciran je te zatim proširen na Europu). Program su tjedno provodili u Knjižnici Savski gaj od 2015. do kraja 2023., Kira, pas, volonter voditelj psa i knjižničarka Davorica Semenić-Premec, s pauzama za vrijeme ljetnih školskih praznika. Program je bio namijenjen djeci s teškoćama čitanja, djeci s komunikacijskim teškoćama kao i onima koji imaju strah od životinja, osobito pasa. U sklopu programa jednom godišnje održavale su se pokazne radionice R.E.A.D. programa po cijeloj Hrvatskoj (Zlatar, Bednja, Vukovar, Vinkovci).

Evaluacija na kraju svakog ciklusa pokazala je da su psi odlično društvo i odlični motivatori jer, kako je naveo jedan sudionik, „slušaju, ne kritiziraju i ne podsmjehuju se” (ZKD forum 2024). Radionice *Moj sat čitanja* održavale su se u Knjižnici Savski gaj od 2008. do 2020. godine a bile su namijenjene mladima s različitim intelektualnim poteškoćama, kombiniranim s tjelesnim invaliditetom, slabovidnošću, disleksijom, disgrafijom i dislalijom (ZKD forum 2024).

Knjižnice grada Zagreba već niz godina u sklopu svog djelovanja provode programe „namijenjene društvenoj integraciji osoba treće životne dobi i njihovom aktivnom uključivanju u kulturna i društvena zbivanja” (KGZ 2024a). U sklopu tog projekta, u koji su uključene mnoge pojedinačne knjižnice, a provode ih djelatnici KGZ-a, angažirani stručnjaci i volonteri, kako se navodi na web-stranici KGZ-a, odvijaju se sljedeće aktivnosti: Knjigom do vrata - dostava knjiga

i časopisa u domove za starije osobe i drugim korisnicima koji nisu u mogućnosti doći u knjižnicu te stručni rad na uspostavi i održavanju knjižničnih zbirki u domovima; Slikosat - besplatne likovne radionice; Sat informacijske pismenosti - besplatne radionice za informatičko i informacijsko opismenjavanje; Susreti generacija - predavanja, radionice i pričaonice za djecu predškolske dobi u kojima aktivno sudjeluju pripadnici starije generacije; Učionica bez granica - besplatni edukativni programi namijenjeni osnaživanju starijih osoba u području zaštite njihovih ljudskih i materijalnih prava te zdravstvene i socijalne zaštite: Izložba 65 plus - izložbe likovnih radova čiji su autori pripadnici treće životne dobi; Vježbaonica - tjelovježba prilagođena starijim osobama (KGZ 2024b).

Projekt 65 plus potaknut je s jedne strane demografskim procesima, a s druge, težnjama javnih ustanova da prošire područje svog djelovanja i općenito se prilagode tehnološkim i društvenim promjenama. Mnoge starije osobe ne posjećuju knjižnicu samo kako bi posuđivale knjižničnu građu ili čitale tisak nego i kako bi sudjelovale u programima koji su za njih osmišljeni u sklopu Projekta 65 plus: Knjigom do vrata, Sat informacijske pismenosti, Slikosat, Učionica bez granica, Susreti generacija, Izložba 65 plus i Vježbaonica. U tim se aktivnostima „starijim osobama prilazi kao ravnopravnim partnerima u ostvarivanju njihovih kulturnih, obrazovnih, kreativnih i informacijskih potreba” (Ercegovac, Šolc, Tuzlančić 2022: 53).

Važno je napomenuti da „u projektu 65 plus starije osobe nisu samo korisnici programa, nego su i njihovi stvaratelji, oni su učenici koji usvajaju nova znanja i učitelji koji dijele znanje i iskustvo” (Dragaš, Ercegovac 2017: 109). To je prvi i najdugotrajniji volonterski program u KGZ-u, a „edukacija uključuje osnove rada na računalu, tabletu ili pametnom telefonu i prilagođava se pojedinačnim zahtjevima korisnika” (Dragaš, Ercegovac 2017: 109). Pored tih aktivnosti u sklopu projekta 65 plus, u nekim se knjižnicama organiziraju i dodatne radionice.

7.4. Dobra praksa Čitaonice i Galerije Vladimira Nazora

Inkluzivnu praksu međugeneracijskog suradničkog učenja ostvaruje i Čitaonica i Galerija VN koja je u sastavu Knjižnica grada Zagreba. Smještena je na zapadu grada Zagreba, na Črnomercu, na uglu Ilice i Vodovodne ulice, a u tom prostoru djeluje od 1961. godine. „U početku je to bio prostor za čitanje dnevnog tiska, igranje šaha, za razne društvene aktivnosti, a prve likovne izložbe ondje postavlja tadašnji ravnatelj Miljenko Pekota” (Ciglar 2022: 12-14). Stalno postavljanje likovnih izložbi počelo je 1966. godine.

Galerija VN, kao i u vrijeme svog nastanka, i danas djeluje kao spoj različitih svjetova u istom prostoru. Dok kao čitaonica dnevnog tiska privlači lokalno stanovništvo, umirovljenike, ponekad

i beskućnike, galerija je „namijenjena mladim, kreativnim umjetnicima, istraživačkom pristupu, inovativnim umjetničkim praksama” (Ciglar 2022: 18).

Danas se u prostoru Čitaonice i Galerije VN stalno postavljaju izložbe različitih umjetničkih djela domaćih autora i autorica, a s vremena na vrijeme organiziraju se i druge aktivnosti: promocije knjiga, tribine te radionice. Serija edukativnih radionica za djecu „Veliki odmor: Vizualna početnica” pružila je mogućnost sudjelovanja u crtanju stripova (voditelj: Tihomir Tikulin), digitalnom *storytellingu* (voditelj: Uroš Živanović), izradi smiješnih memova (voditeljica: Irena Krčelić), snimanju filmova pametnim mobitelima i dokumentarnih filmova (voditeljica: Dalija Dozet) te učenju o stop-motion animaciji (voditelj: Martin Babić). Putem radionice za studente „Interfacing reality / Sučeljavanje stvarnosti” (voditelji: Antonio Kutleša i Vitar Drinković) galerija je otvorila prostor suvremenom stvaralaštvu i interdisciplinarnoj praksi. Radionice 3 D modeliranja i stvaranja proširene stvarnosti poticale su istraživački duh, kreativnost i eksperimentalni pristup u otkrivanju novih umjetničkih i tehnoloških horizonata. Sve radionice bile su vrlo posjećene tijekom 2022., 2023. a nastavljaju se i 2024.

Jednoj od radionica, „Ti si na potezu” (radnog naziva „Šah i tehnologija - međugeneracijska suradnja”), koja je predmet našeg istraživanja, cilj je bio da starije osobe poučavaju mlade osobe umijeću igranja šaha a da mlade osobe poučavaju starije osobe korištenju aplikacija na mobitelima. Prostor Čitaonice i Galerije VN u svojoj prvoj fazi rada, tijekom 70-ih i 80-ih godina prošlog stoljeća, bio je popularan upravo po šahovskim susretima te je tako i za hrvatskog velemajstora Roberta Zelčića bio upravo prvo mjesto susreta sa šahom.

Naime, šah je poznata igra koju igraju amateri i profesionalci, i jedna je od samo nekoliko igara koje u svim kulturama imaju prestiž vrhunskog intelektualnog izazova. Zbog toga igranje šaha nudi mnoge kognitivne koristi: razvija perspektivu (šahisti moraju učiti predviđati poteze protivnika, a to zahtijeva sposobnost gledanja iz tuđe perspektive, što je istovremeno korisno za razvijanje empatije i socijalnih odnosa); poboljšava pamćenje (šahisti moraju zapamtiti kombinacije poteza i njihove moguće ishode); zahtijeva koncentraciju i usredotočenost, što jača mentalnu izdržljivost i razvija sposobnost potpune posvećenosti. Koristi igranje šaha za djecu su i u tome što šah razvija matematičke vještine, jer potiče razmišljanje i rješavanje problema, te kreativnost. Od slavni hvalospjeva šahu spomenimo Tolstojev: „Pascal je rekao da što je čovjek pametniji, više različitih karaktera vidi. Isto je i u šahu, dobar igrač vidi puno varijanti, a slabom sve one izgledaju iste” (Velemajstor Ivan Žaja 202?).

Dakle, u rujnu i listopadu 2023. održan je projekt „Ti si na potezu” (radnog naziva „Šah i tehnologija - međugeneracijska suradnja”) autorica idejne koncepcije Gordane Kolanović Roško i Olge Majcen Linn. Izvedba projekta održana je u suradnji Čitaonice i Galerije VN s Odjelom za djecu i mladež knjižnice VN te Zagrebačkim šahovskim savezom. Izvoditelji programa bili su

Krešimir Podravec (tajnik ZŠS-a), Barbara Balenović (Odjel za djecu i mladež knjižnice VN), Mišo Vojnović (Čitaonica i Galerija VN) i Gordana Kolanović Roško (Čitaonica i Galerija VN). Upućen je javni poziv školskoj djeci starijeg uzrasta i umirovljenicima-šahistima da sudjeluju u radionicama razmjene znanja. U navedenom razdoblju, realizirano je osam radionica, na kojima je ukupno sudjelovalo 43 osobe, koje se nisu preklapale u svim aktivnostima.

Slika 1. Hrvatski velemaistor Robert Zelčić na turniru s mladim šahistima u prostoru Čitaonice i Galerije VN

Projekt međugeneracijskog suradničkog učenja potaknut je suvremenim istraživanjima koja pokazuju da aktivnosti koje uključuju djecu i starije osobe, povećavaju samopouzdanje obje skupine te imaju niz ostalih dobrobiti na razvoj vještina sudionika. Planirane interakcije između starijih osoba i mladih (studentata, učenika ili mlađih dobnih skupina) odigrale su se u prostoru Čitaonice i Galerije VN kako bi se ostvarile sve navedene dobrobiti koje nudi knjižnica kao „treći prostor” te sama galerija kao „hibridni prostor”. Projekt je osmišljen kao pilot program koji je testirao koncept međugeneracijskog suradničkog učenja te kao uvid u potrebe i interese lokalnog mladog stanovništva i stanovništva treće životne dobi.

Slika 2. Upoznavanje djece i umirovljenika u projektu „Šah i tehnologija – međugeneracijska suradnja“ u Čitaonici i Galeriji VN

7.5. Strani primjeri dobre prakse

Jedan od najpoznatijih europskih projekata u području međugeneracijskog učenja je EAGLE (European Approaches to Inter-Generational Lifelong Learning / Europski pristupi međugeneracijskom cjeloživotnom učenju) koji se provodio od 2006. do 2008. godine, a cilj mu je bio steći „uvid u potencijal i ograničenja međugeneracijskog formalnog i neformalnog učenja, politike, koncepte, analize i iskustva te dostupne empirijske dokaze i modele dobre prakse koje će utjecati na politike” (Ciler 2020). Vrijedi spomenuti i projekt Generations Using Training for Social inclusion (Generacije koje koriste trening za socijalno uključivanje), koji je bio usmjeren „na razvoj, testiranje i provedbu deset inovativnih, međugeneracijskih i kulturalnih područja učenja sudjelovanjem mlađih i starijih osoba” (Ciler 2020).

Kada je riječ o konkretnim radionicama, ističe se radionica Digitalni senior, koju u Norveškoj organizira Crveni križ, a cilj joj je pomoći starijim osobama da se uključe u digitalnu svakodnevicu. Statistike su naime pokazale da se u Norveškoj 400.000 ljudi ne služi internetom, a velik dio te brojke odnosi se na starije osobe. Cilj ove radionice je „smanjiti strah i izgraditi sposobnosti kod starijih osoba koje ne poznaju digitalne alate. Putem digitalnog seniora, svaki sudionik dobiva osobnog volontera-učitelja” (Bell i dr. 2022). U nekim slučajevima starije polaznike poučavaju i srednjoškolci. Zanimljivo je da su nakon obuke omogućena i osobna druženja kako bi se učeniku i učitelju pomoglo da se prilagode jedan drugome, a potiču se i njihovi osobni susreti u učenikovu stanu ili u kafiću, gdje nastavljaju s učenjem.

8. METODOLOŠKI OKVIR RADA

8.1. Svrha i cilj istraživanja

Glavna svrha ovoga rada temelji se na evaluaciji uspješnosti programa „Ti si na potezu“ (radnog naziva „Šah i tehnologija - međugeneracijska suradnja“) u odnosu na različite skupine sudionika.

U empirijskom dijelu završnog rada, provodi se istraživanje koje polazi od kvalitativnog pristupa, koristeći evaluacijski anketni upitnik kao primarni istraživački instrumentarij.

S obzirom na postavljenu svrhu istraživanja, glavni istraživački ciljevi jesu:

- C1. Ispitati zadovoljstvo sudionika vlastitim angažmanom u provođenju programa „Šah i tehnologija - međugeneracijska suradnja“
- C2. Ispitati zadovoljstvo sudionika prijenosom vještina i znanja u provođenju ovog programa
- C3. Vrednovati stupanj uspješnosti provedbe programa samoiskazom sudionika
- C4. Ispitati dojmove sudionika i procjenu stečene osobne koristi kroz sudjelovanje u ovom programu

Na osnovu definirane svrhe i ciljeva, postavljena su sljedeća istraživačka pitanja:

- IP1: Kakvo je zadovoljstvo sudionika vlastitim angažmanom u provođenju programa „Šah i tehnologija - međugeneracijska suradnja“?
- IP2: Kakvo je zadovoljstvo sudionika prijenosom vještina i znanja u provođenju programa?
- IP3: Kakvi su dojmovi sudionika i procjena stečene osobne koristi kroz sudjelovanje u programu (samoiskazom)?
- IP4: Kako sudionici vrednuju stupanj uspješnosti provedbe programa?

8.2. Metode prikupljanja i obrade podataka

Za potrebe ovog rada, provedeno je istraživanje kvalitativnim metodološkim pristupom. Kada je riječ o metodama prikupljanja i obrade podataka, metode se najčešće dijele na kvalitativne i kvantitativne. Kvalitativne metode uključuju primjerice intervju, rasprave između različitih skupina, promatranje ponašanja u prirodnim uvjetima ili istraživanje već postojećih dokumenata. Naime, svi ispitanici odgovaraju na isti skup pitanja, što olakšava analizu i usporedbu podataka. Kao što navode autori *Priručnika za metodologiju istraživačkog rada*, anketa je najčešće korištena tehnika prikupljanja podataka u društvenim istraživanjima, osobito pogodna za opisna i uzročna

istraživanja (Tkalec Verčić; Sinčić Ćorić; Pološki Vokić 2010). U prikupljanju relevantnih spoznaja i kreiranju teorijskog dijela rada, služila sam se desk metodama, analizom i sintezom podataka dostupne literature iz područja društvenih i humanističkih znanosti i drugih izvora (člancima, osvrtima, komentarima) dostupnih na internetu, te na službenim web stranicama i društvenim mrežama Knjižnica grada Zagreba.

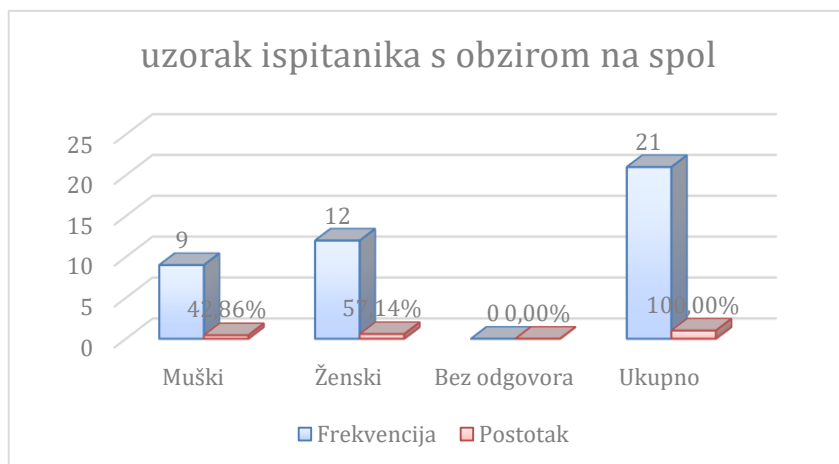
U ovom sam se istraživanju za prikupljanje samoiskaza ispitanika, poslužila novo kreiranim evaluacijskim upitnikom, koji predstavlja zapravo oblik kvalitativne ankete, tj. istraživačkom metodom prikupljanja i obrade dobivenih podataka kojom se nastoje ispitati postavljena istraživačka pitanja te pribaviti rezultate koji mogu poslužiti kao podloga budućim istraživanjima. Evaluacijski anketni upitnik, sastojao se od 13 varijabli, sa 3 pitanja zatvorenog tipa i 10 pitanja otvorenog tipa. Istraživanju se odazvala 21 osoba. Prije početka istraživanja, dobivena je pismena suglasnost svih roditelja/skrbnika (za djecu sudionike) i ostalih (odraslih) sudionika programa „Šah i tehnologija - međugeneracijska suradnja“. Evaluacijska anketa podijeljena je sudionicima nakon provedbe programa, a dobiveni odgovori su obrađeni kvalitativnom analizom i sintezom.

8.3. Uzorak ispitanika

S obzirom na sadržaj aktivnosti, korišten je dvostruki namjerni uzorak sudionika u odnosu na dob i na provedenu aktivnost (dob >18=8; dob <65=13). Uzorak vezan uz učenje šaha uključuje umirovljene šahiste (n1=3) i starije učenike osnovne škole (n2=5), dok uzorak vezan uz učenje mobilnih aplikacija uključuje umirovljene šahiste (N1=12) i starije učenike osnovne škole (N2=12). Početne istraživačke čestice anketnog upitnika, odnose se na socio-demografska obilježja ispitanika poput: spola, dobi i stupnja obrazovanja.

Tablica 1. Uzorak ispitanika s obzirom na spol

Spol	Frekvencija	Postotak
Muški	9	42,86%
Ženski	12	57,14%
Bez odgovora	/	/
UKUPNO	21	100%

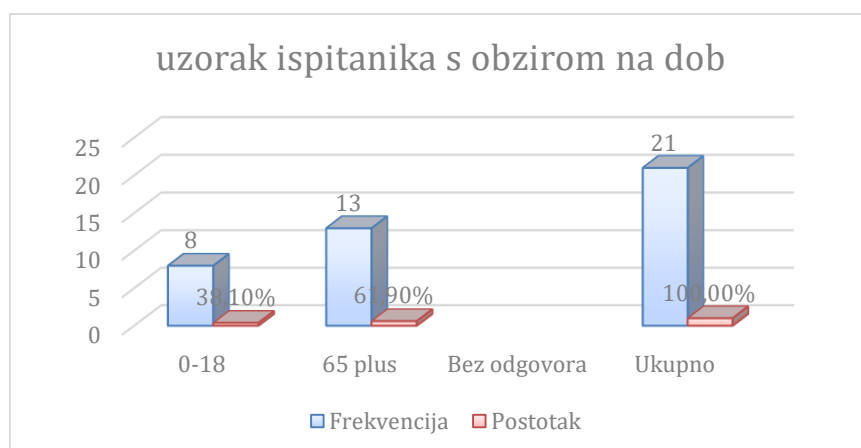

Grafikon 1. Uzorak ispitanika s obzirom na spol

Kao što je vidljivo na primjeru prikazane tablice (Tablica 1), većinu ispitanika čine žene, odnosno njih 12 (57,14%), u odnosu na muškarce kojih je 9 (42,86%).

Tablica 2. Uzorak ispitanika s obzirom na dob

Dob	Frekvencija	Postotak
0-18	8	38,10%
65 plus	13	61,90%
Bez odgovora	/	/
UKUPNO	21	100 %

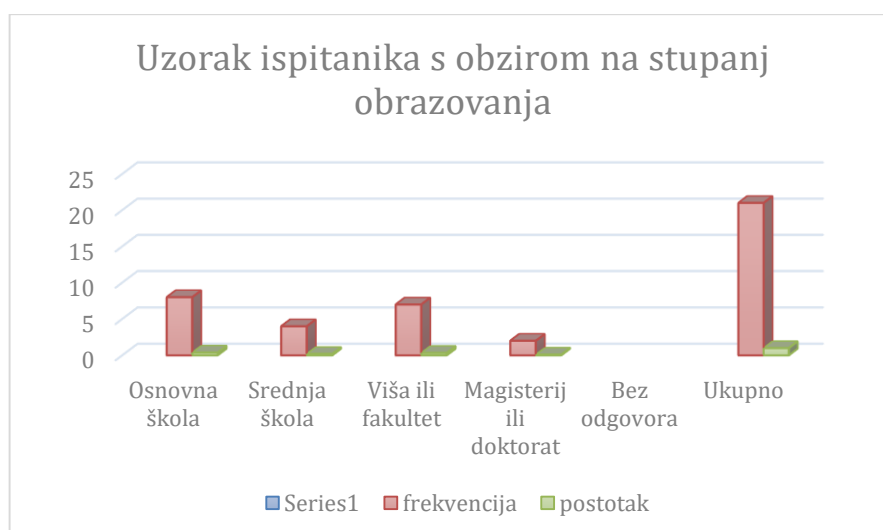

Grafikon 2. Uzorak ispitanika s obzirom na dob

U Tablici 2 koja se odnosi na dob ispitanika, vidljivo je da je evaluacijskoj anketi pristupilo osmero djece (38,10%) te 13 osoba treće životne dobi, dakle osoba starijih od 65 godina (61,90%).

Tablica 3. Uzorak ispitanika s obzirom na stupanj obrazovanja

Stupanj obrazovanja	Frekvencija	Postotak
Osnovna škola	8	38,10%
Srednja škola	4	19,05%
Viša ili fakultet	7	33,33%
Magisterij ili doktorat	2	9,52%
Bez odgovora	/	/
UKUPNO	21	100 %

Grafikon 3. Uzorak ispitanika s obzirom na stupanj obrazovanja

U Tablici 3 vidljivo je da je osam sudionika još u osnovnoj školi (38,10%), dok je stupanj obrazovanja osoba starije životne dobi (65 plus) varirao od srednje škole koju je završilo 4 sudionika (19,05%), zatim više ili visoke škole koju je završilo sedam ispitanika (33,33%), dok su magisterij ili doktorat stekli dvoje ispitanika (9,52%).

8.4. Metodološka ograničenja

Metodološka ograničenja su prvenstveno vezana uz kvalitativan metodološki pristup te namjeran i mali uzorak. Pristranost se također očituje u selektivnom odabiru dobnih skupina ispitanika (učenici osnovne škole i umirovljenici) s obzirom na svrhu i ciljeve rada o međugeneracijskom učenju i suradnji.

8.5. Etička razmatranja

Provedeno istraživanje u okviru završnog rada, poštuje sve etičke standarde vezane uz navedene skupine. U sklopu instrumentarija, za potrebe sudjelovanja učenika prethodno su kreirani obrasci te dobiveni informirani pristanci roditelja/skrbnika. U svim fazama istraživanja kao i u obradi rezultata poštivana je anonimnost, iako treba istaknuti kako su za većinu ilustracija pojedinih faza istraživanja, odnosno, provedbe programa, također dobivene pisane suglasnosti roditelja/skrbnika kao i samih sudionika (što je upotrijebljeno za javnu objavu rezultata istraživanja).

9. REZULTATI I RASPRAVA

9.1. Rezultati

Okosnicu dobivenih rezultata čine odgovori na evaluacijski upitnik. Odgovori su kvalitativno obrađeni a u nastavku slijedi analiza odgovora ispitanika.

E1. *Jesu li vam se sviđjeli sadržaji i tijek aktivnosti realiziranih u okviru ovog programa?*

Unutar ponuđenih odgovora „zatvorenog” tipa (Da, jesu i Ne, nisu), svi sudionici odgovorili su pozitivno, da su im se sviđjeli sadržaji i tijek aktivnosti.

E2. *Što vam se sviđjelo najviše? Zašto? Obrazložite odgovor.*

Unutar 13 ponuđenih odgovora umirovljenika, svi su izrazito pozitivno reagirali a najviše se ističe (kod deset ispitanika) upravo pozitivno iskustvo učenja od djece, isticanje njihove strpljivosti, predanosti i entuzijazma prilikom podučavanja te brižnosti u doradi već naučenog na prethodnim susretima. Većina je isticala samo prednosti druženja različitih generacija. Zatim se kod 4 ispitanika dodatno ističu i zadovoljstvo organizacijom, pozitivnim ozračjem i ugodnim ambijentom. Kao iskustvo koje im se najviše sviđjelo djeca navode podučavanje starijih osoba (7 ispitanika) dok 1 ispitanica navodi voditeljice programa.

E3. *Ako Vam se nešto u programu nije sviđjelo, navedite što. Obrazložite odgovor.*

Svih 13 ispitanika (umirovljenici) odgovorilo je kako im sve sviđjelo s time da je dvoje ispitanika nadodalo kako je „program predobar za nesviđanje” te da „nemaju nikakvih primjedbi”, dok je svih 8 ispitanika (djeca) odgovorilo da im sve sviđjelo dok je jedna ispitanica nadodala da „nije pronašla niti jednu zamjerku programu, jer je ovo doista bilo iznimno dobro iskustvo”.

E4. *Jeste li se mogli uživjeti u neki od obilježja aktivnosti ostalih sudionika, na način da ste, na primjer, suosjećali ili doživjeli izrečene stavova ili eventualne poteškoće kao vlastite? S kojima konkretno? Na koji način? Obrazložite odgovor.*

Dva sudionika su odgovorila da ne mogu odgovoriti na pitanje jer ga „ne razumiju” dok je jedan sudionik smatrao da nije u mogućnosti obrazložiti odgovor jer je „nažalost, stigao na posljednje druženje”. Šest sudionika istaknulo je da su suosjećali s drugima i doživljavali njihove poteškoće ali i pozitivne akcije te da su eventualne poteškoće doživjeli kao vlastite. U tom smislu, ističe se odgovor jednog od sudionika: „Da, svi mi penzići našli smo se u istoj

poteškoći, nerazumijevanje suvremene tehnologije i nedostatak vremena naših bližnjih da nam objasne uz strpljenje i bez *presinga* kako baratati aplikacijama koje nam uvelike mogu olakšati komunikaciju. Također, uživao sam ponovno podučavati a vidio sam da djeca isto tako uživaju dijeliti svoje znanje!”. Sedmero djece odgovorilo je da su suosjećala s umirovljenicima kad bi se javile poteškoće u učenju, ali su istaknula i pozitivne aspekte, primjerice tri ispitanice izrazile su kako su, kad bi se javile poteškoće, osjetile veliko osnaživanje tijekom prenošenja znanja starijim osobama („Osjećala sam se kao prava učiteljica”).

E5. Možete li reći da Vam je sudjelovanje u ovom programu otvorilo neke nove uvide, ili omogućilo da neke vlastite i/ili tuđe situacije sagledate u drugom svjetlu? Obrazložite odgovor.

Svih 13 sudionika (umirovljenika) potvrdno je odgovorilo na ovo pitanje. Svi su stekli nove uvide a među odgovorima se ističu novostečeni osjećaj sigurnosti (1 ispitanica), isticanje mnoštva korisnih novih programa kao što su naručivanje taksija, kretanje od točke A do točke B, pronalaženje biljaka ili pjesama, naručivanje hrane (1 ispitanica), zatim produbljivanje osjećaja tolerancije (1 ispitanik) i „ostalih znanja” (1 ispitanik). Šest ispitanika (djece) također je odgovorilo potvrdno, a ističu se pozitivni osjećaji o učenju i podučavanju (6 ispitanika), zatim pozitivni osjećaji zbližavanja i povezanosti sa starijima (2 ispitanika).

E6. Smatrate li da biste do tih sagledavanja došli samostalnim uvidom, (npr. čitanjem ili gledanjem filmova, razgovorom s poznanicima i sl.), odnosno, bez sudjelovanja u ovom programu? Obrazložite odgovor.

11 ispitanika (umirovljenika) odgovorilo je da do sličnih sagledavanja ne mogu doći samostalnim putem, dok je 1 ispitanica odgovorila da bi do njih „vjerojatno došla, ali da je ovo idealan način”. U odgovorima su istaknuli kako cijene dječji trud i strpljenje jer „nitko drugi nema volje ni strpljenja da ih podučava” (1 ispitanica), te da se zbog straha od novih tehnologija „ne bi upuštali u istraživanje mogućnosti” (1 ispitanik). Svih 11 ispitanika smatra da su konkretni primjeri u programu pružili primjerenija i brža rješenja. 7 ispitanika (djece) odgovorilo je da ne bi sami došli do sličnih uvida te napominju kako ne bi znali na koji način steći slična iskustva (3 ispitanika) jer se druže s vršnjacima (1 ispitanik) te se ne bi nečega sličnoga „dosjetili” (1 ispitanik). 1 ispitanica navela je kao najvažniji aspekt novih uvida upravo samo „upoznavanje, razgovor i nova iskustva”.

E7. Mislite li da su realizirane aktivnosti na neki način utjecale na Vaše vrijednosne stavove i/ili osobne vještine? U kom smislu? Obrazložite odgovor.

9 ispitanika (umirovljenici) odgovorilo je kako su realizirane aktivnosti pozitivno utjecale na promjenu njihovih vrijednosnih stavova, dok je 1 ispitanica odgovorila kako se nisu promijenili njezini vrijednosni stavovi. Od potvrdnih odgovora, ističu se oni o „razvoju osobnih vještina” (1 ispitanik), „otvorenosti prema suradnji s djecom” (1 ispitanik), „povjerenje u sposobnosti mladih” (1 ispitanica), „ponovna aktivacija i učenje nečeg novog“ (1 ispitanica) te isticanje „susreta kao osnove za nove vrijednosti” (1 ispitanik). 7 ispitanika (djece) potvrdilo je kako su se zahvaljujući druženju s umirovljenicima promijenili njihovi stavovi, kako prema samom doživljaju starijih osoba (5 ispitanika) tako i prema samom odnosu prema učenju (2 ispitanika).

E8. Ako bi Vam se pružila prilika, biste li sudjelovali u sličnim programima?

Svih 13 ispitanika (umirovljenika) odgovorilo je da bi sudjelovalo u sličnim programima, dok su 4 ispitanika izrazila i dodatni entuzijazam za nastavak sličnih programa („Sigurno”, „Apsolutno”, „Naravno”, „Uvijek bih ponovno!”). Svih 8 ispitanika (djece) također se potvrdno izrazilo te je iz njihovih odgovora lako iščitati entuzijazam (iz ponavljanja i naglašavanja jednostavnog odgovora „Da!” kao i iz dodatnog objašnjenja „da bi nastavila u sličnim programima jer smatram da su odlično izvedeni i vrijedni dolaska”).

E9. A u nekoj drugoj okolini, primjerice, domovima za starije, školskim knjižnicama (na dobrovoljnoj osnovi)?

9 ispitanika (umirovljenika) odgovorilo je da bi sudjelovalo u sličnim programima i u drugoj okolini (1 ispitanica dodatno je napomenula da bi „jedino od predloženih okolina, možda u školskim knjižnicama”). 1 ispitanica je odgovorila da bi „možda sudjelovala”. Od 8 ispitanika (djece), 5 je odgovorilo da bi sudjelovalo u drugoj okolini (1 ispitanica je nadodala da bi sudjelovala ali da misli da „bi joj bilo ugodnije u galeriji” - misli se na Čitaonicu i Galeriju VN u kojoj je održan program). 2 ispitanika su odgovorili da „ne znaju” dok je 1 ispitanica odgovorila da „nije sigurna za neka od tih mjesta jer je galerija u blizini, pa joj je praktičnije dolaziti tamo na radionice, uz učenje i sve ostale obaveze”.

E 10. Smatrate li da ste sudjelovanjem u ovom programu profitirali na neki način, ili mislite da ste zapravo mogli korisnije upotrijebiti potrošeno vrijeme? Obrazložite odgovor.

12 ispitanika (umirovljenika) smatra da su profitirali sudjelovanjem u programu te da ne bi mogli korisnije potrošiti svoje slobodno vrijeme. Ističu pozitivne aspekte stjecanja novih znanja i vještina, druženja i zbližavanja s djecom. 1 ispitanik napisao je da smatra kako „tu nema mjesta za profit, a mislim da ovo može koristiti više mladim šahistima”, pa se iz

odgovora stječe dojam da je krivo protumačio pitanje te je samim time i njegova interpretacija odgovora upitna. Svih 8 ispitanika (djece) smatra da su profitirali od druženja s umirovljenicima te da su stekli nova znanja. Svi su odgovorili da je vrijeme izdvojeno za edukacije bilo korisno utrošeno vrijeme.

E11. *Biste li sudjelovanje u ovakvom ili sličnom programu preporučili i drugim osobama?*

Obrazložite odgovor.

11 ispitanika (umirovljenici) odgovorilo je da bi obavezno preporučili program: „Moji prijatelji su zainteresirani i žele se uključiti u program”; „Mišljenja sam da bi ovakvi programi trebali postojati stalno”; „Naravno, radi se o edukativno zabavnom programu što je sigurno dobro za svakoga”; „Da, zato što je lijepo učiti i družiti se s divnom djecom”. Svih 8 ispitanika (djece) napisalo je da bi preporučili drugima održani program: „jer je zabavno i poučno”, „jer sam zadovoljna rezultatima ovog programa te bih htjela da i drugi posjete ove radionice”, „možda bi vidjeli da je lijepo pomoći nekome i onda se dobro osjećaš”, „da, zato jer je zabavno”.

E12. *Imate li dodatnih primjedbi ili prijedloga u cilju poboljšanja budućih aktivnosti?*

Obrazložite odgovor.

5 ispitanika (umirovljenika) navelo je dodatne prijedloge i primjedbe: kako bi trebalo poboljšati oglašavanje sličnih programa (2 ispitanika), kako se više ljudi trebalo uključiti (1 ispitanika), kako bi trebalo postojati više sličnih programa (1 ispitanica) te kako bi bilo bolje da je program duže trajao (1 ispitanica). 3 ispitanika (djeca) izjasnila su se da „je sve bilo super i odlično” (2 ispitanika) a 1 ispitanica je predložila da program „bude malo dulji kako bi se bolje prilagodili i upoznali”.

E13. *Želite li još nešto dodati?*

5 ispitanika (umirovljenici) istaknulo je samo pohvale i zahvale sudionicima, od njih je 1 ispitanik napomenuo kako je tijekom trajanja programa, osim sudjelovanja u „formalnom” programu, zahvaljujući dolasku u Čitaonicu i Galeriju VN, „uspio pogledati čak dvije izložbe”. 1 ispitanik napomenuo je kako je „preskromno obavljena obaviještenost o programima edukacija”. 3 ispitanika (djeca) izjasnila su se da žele nastavak programa.

Slika 3. Atmosfera za vrijeme podučavanja aplikacija na mobitelima u projektu „Šah i tehnologija - međugeneracijska suradnja“

9.1.1. Rasprava

Na uvodno postavljena istraživačka pitanja, dobiveni su sljedeći odgovori:

IP1: Kakvo je zadovoljstvo sudionika vlastitim angažmanom u provođenju programa "Šah i tehnologija – međugeneracijska suradnja"?

Većina sudionika, kako umirovljenika tako i djece, izrazila je visoko zadovoljstvo svojim angažmanom u programu. Umirovljenici su istaknuli visoku raznu zadovoljstva u učenju od djece, druženju s njima te pozitivne aspekte susreta različitih generacija. Djeca su također istaknula zadovoljstvo učenjem i podučavanjem starijih osoba, što ukazuje na međusobno korisno iskustvo i angažman.

Isticanje zadovoljstva i djece i odraslih potvrđuje istraživanje koje spominje Željka Ciler da je zadržavanje dviju generaciju u procesu učenja najbolje ako se mlađe sudionike stavi u poziciju onih koji pružaju znanje, a starije u poziciju onih koji ga primaju. Također je u skladu s uvidima da međugeneracijsko učenje smanjuje socijalnu tjeskobu i povećava društvenost (Ciler 2020).

IP2: Kakvo je zadovoljstvo sudionika prijenosom vještina i znanja u provođenju programa?

Većina sudionika, kako umirovljenika tako i djece, izrazila je zadovoljstvo prijenosom vještina i znanja. Umirovljenici su cijenili trud i strpljenje djece prilikom podučavanja te istaknuli osjećaj

osnaživanja kroz učenje novih tehnologija i druge korisne vještine. Djeca su istaknula osjećaj zadovoljstva prilikom pomaganja starijim osobama te učenja kroz podučavanje.

U ovakvim odnosima, kao što ističe spomenuta Fey Cole, izuzetno važnu ulogu imaju uzajamno poštovanje i razumijevanje. Razmjena znanja najbolje se može aktualizirati ako se svakome omogući da pokaže ono što zna, umije i ima reći (Cole 2022). Ili kao što je naglasila Lawford-Smith, inkluzivno obrazovanje trebalo bi se odnositi na osnaživanje svih članove društva i slavljenje „različitosti” na dostojanstven način (Lawford-Smith 2024).

IP3: Kakvi su dojmovi sudionika i procjena stečene osobne koristi kroz sudjelovanje u programu (samoiskazom)?

Većina sudionika, kako umirovljenika tako i djece, izrazila je pozitivne dojmove i visoku procjenu osobne koristi kroz sudjelovanje u programu. Umirovljenici su istaknuli stjecanje novih znanja, razvoj osobnih vještina, osjećaj povezanosti s mladima te promjenu vrijednosnih stavova. Djeca su također istaknula učenje, razvoj suradnje te osjećaj zadovoljstva i koristi kroz sudjelovanje u programu.

Ovakve ocjene potvrđuju općenito stručno mišljenje da međugeneracijsko učenje vodi računa o koristi obje strane te da bi trebalo imati jasne obrazovne ishode i biti svrhovito u svom izvođenju. Naime, razmjena stručnosti između generacija u interaktivnom kontekstu potiče produktivno učenje te omogućuje sudionicima da ojačaju svoje samopoštovanje te poboljšaju vještine i komunikacijske sposobnosti. Kao što je istaknula spomenuta Bella Kerr, od međugeneracijske suradnje koristi imaju svi sudionici, i volonteri, osoblje, članovi obitelji, organizacije i zajednica (Orsus grupa 2022).

IP4: Kako sudionici vrednuju stupanj uspješnosti provedbe programa?

Sudionici su većinski ocijenili provedbu programa kao uspješnu. Izraženo zadovoljstvo, entuzijazam za nastavak sličnih programa te preporuke drugima ukazuju na pozitivnu percepciju i vrednovanje programa. Umirovljenici su iznijeli i nekoliko prijedloga za poboljšanje oglašavanja, što može biti korisno za buduće aktivnosti.

Ovakve ocjene potpuno su u skladu sa svjetskim istraživanjima koja spominju Ciler i Delija (Ciler 2020; Delija 2023), a koja su pokazala da međugeneracijsko učenje ima pozitivan utjecaj na aktivno starenje, međugeneracijsku solidarnost, socijalnu koheziju, te da poboljšava odnose, razumijevanje i da ruši stereotipe (Delija 2023). Možemo reći da ovakav entuzijazam za međugeneracijsku inkluzivnost daje vjetar u leđa spomenutoj Johnsonovoj pismenosti za budućnost kao zajedničkoj „sposobnosti zamišljanja najvjerojatnijih prekretnica” koje nas čekaju (Johnson 2018).

10. ZAKLJUČAK

Ovaj rad bavi se evaluacijom uspješnosti i zadovoljstva sudionika pilot programa inkluzivnog projekta međugeneracijskog suradničkog učenja i društvene interakcije kroz jačanje vještina sudionika te primjenu informacijske i komunikacijske tehnologije (mobilne aplikacije) nazvanog "Ti si na potezu" (radnog naziva „Šah i tehnologija-međugeneracijska suradnja“), koji je proveden tijekom rujna i listopada 2023. godine u Čitaonici i Galeriji VN.

Sudionici su (samoiskazom) izrazito pozitivno ocijenili vlastiti angažman u programu kao i zadovoljstvo ostvarenog prijenosa znanja i vještina; pokazali veliku strpljivost i empatiju u pristupu aktivnostima. Također su pokazali jačanje interesa za suvremenu umjetnost i kulturu (izloženost u prostoru Čitaonice i Galerije VN). Umirovljenici su s velikim entuzijazmom prihvatili prigodu sudjelovanja (samoiskazom) te su dobili novi smisao i svježinu u svojoj svakodnevnici. Stekli su samopouzdanje u korištenju digitalnih tehnologija. Nadalje, djeca su (samoiskazom) pokazala umjereno zadovoljstvo u učenju šaha, ali su pokazala snažno zadovoljstvo zbog aktivnog podučavanja i osobnog doprinosa zajednice te razvoja vještina komunikacije. Temeljem dobivenih rezultata na ovom uzorku, potvrđena je mogućnost društvenog utjecaja knjižnica u poticanju aktivnog sudjelovanja u zajednici osoba starije životne dobi, ali i školske djece i jačanju društvenog kapitala i razvoju demokratskih procesa.

Na osnovu svega navedenog, zaključuje se kako ovaj program predstavlja dobru i održivu praksu međugeneracijske suradnje u okviru podrške koju omogućuje "treći prostor" tijekom životnih tranzicija starijih osoba, kao i inkluzivnog učenja za osoblje knjižnice.

11. DODATNA RAZMATRANJA

Ovaj sam rad započela referencijom na ideje Bryana Johnsona o pismenosti za budućnost, stoga je u zaključku primjereno istaknuti i njegov upečatljiv primjer kojim ukazuje na neophodnost inkluzivnosti za ljudski opstanak. Kao primjer prakse koju trebamo prevladati on navodi judeokršćansku tradiciju, u kojoj „spasenje” pojedinačne osobe nije neraskidivo povezano sa spasenjem druge osobe. U toj se tradiciji potiču služenje, ljubaznost, oprost, itd., ali u konačnici su svi religiozni sljedbenici koji teže postizanju krajnjeg cilja „spasenja” odgovorni samo za sebe. Iako im je možda zapovjedbano da budu revni u obraćanju drugih ljudi na vjeru, religija je sport u kojem sudjeluje samo jedan igrač - svatko brine samo o vlastitom preživljavanju, kaže Johnson (2018). No tako se ne preživljava kao vrsta. Da bi ljudi bili uspješni u budućnosti, tim se sportom moraju baviti milijarde ljudi. Svaka zamisliva nam poželjna budućnost ovisi o suradnji što većeg broja ljudi, jer svi smo međusobno povezani, a naše su sudbine isprepletene. Naša sposobnost izgradnje poželjne budućnosti ovisi o našoj sposobnosti da svoje sustave vjerovanja prilagodimo na taj način da odražavaju realnost u kojoj živimo. To znači da budemo fleksibilniji i okretniji u našoj reakciji na vanjske okolnosti. Što je izglednija naša sposobnost stvaranja sustava vjerovanja koji omogućuju takvu suradnju, tj. opću obrazovnu i radnu inkluzivnost, to je veća vjerojatnost da će svatko od nas dobiti ono do čega mu je najviše stalo, zaključuje Johnson. Inkluzivnost je temeljni pojam za ljudsko preživljavanje u budućnosti.

Jedna stara žena u romanu *Nema zemlje za starce*, Cormaca McCarthyja, kaže kako je zabrinuta za sudbinu svoje unuke i za smjer u kojem ide država. Stariji likovi često predstavljaju tradicionalne vrijednosti, dok mladi donose sa sobom nove ideje i perspektive. Sukob generacija omogućava autorima poput McCarthyja da istraže općeljudske teme kao što su promjena, propadanje društva, gubitak identiteta i nestajanje vrijednosti (kojih možda nikad nije ni bilo). Bile takve predodžbe pretjerane ili ne, ono što je nesumnjivo jest da se međugeneracijski odnos, danas kao i oduvijek, odvija u kontekstu neumoljivosti (široko shvaćene) „ljudske sudbine”, često obojene, kako nas podsjeća McCarthy, mračnim ljudskim sklonostima. To nas prisiljava da u krajoliku koji se istovremeno vodi zakonima i bezakonjem, iscrtamo vlastiti moralni put nad kojim lebdi sablast smrti. Ovakvi literarni motivi često služe kao sredstvo za istraživanje ljudske prirode i ljudske povezanosti u različitim surovim okolnostima. Književna nas djela, premda često kroz proturječja, podsjećaju da nadahnuće u takvim okolnostima možemo naći u moralnim vrijednostima, borbi i otporu, prihvaćanju promjena i prilagodbi, traženju nade i svrhe te u surađivanju, sućuti, skrbi, solidarnosti i zajedništvu. „Dijeljenje resursa olakšava suradnju i zajedništvo; ljudi koji nemaju jednak pristup tim resursima ostaju isključeni i izolirani” (Care Collective 2024: 50).

Inkluzivnost, podrška i skrb nisu samo neke od društvenih mjera za smanjenje „štete” (uslijed nepravde, neravnopravnosti, sveprisutnosti vladanja, kontrole i moći), nego možda glavni načini dosezanja života vrijedna življenja. Kao mjesto prepletanja privatnog i javnog interesa, kao infrastruktura za sve, kao jedno od rijetkih natkrivenih mjesta (uz crkve i neke muzeje) u kojima se može provoditi vrijeme bez trošenja novca, te kao prostor u kojem se resursi mogu dijeliti, narodna knjižnica igra veliku ulogu u poticanju takve inkluzivnosti. No knjižnica kao ustanova i nekomodificiran javni prostor danas doživljava dvostruki napad. Prvi je nošen razaranjem društvene solidarnosti, a drugi „komodificirajućim snagama sve obuhvatnije zaštite autorskog prava i tehnoloških mjera zaštite, kontrolom nad informacijskim tokovima i upravljanjem klasifikacijom i poretkom informacija” (Medak 2015: 65-66). Ta borba nije bezazlena, jer, prema nekim autorima, onaj tko kontrolira epistemički poredak, kontrolira i budućnost. Nestabilnosti poretka koji između ostaloga određuje i budućnost knjižnica prisiljava knjižnice da pronađu oblike djelovanja koji će ih održati izvan danas sve snažnijeg diktata komodifikacije i kontrole.

Između ostaloga, knjižnice su specifične i utoliko važne kao jedno od nekoliko mjesta koja omogućuju međugeneracijsku suradnju, razumijevanje i učenje. Međugeneracijska inkluzivnost postaje sve važnija u suvremenom globalnom kontekstu, određenom s jedne strane starenjem ukupne populacije, a s druge, potrebom za izgradnjom održivih zajednica. Politike i prakse koje potiču aktivno starenje, cjeloživotno učenje i međugeneracijsku suradnju mogu pružiti koristi u raznim područjima. Često svjedočimo službenim, ponekad samo deklarativnim konceptima koji naglašavaju važnost međugeneracijske suradnje, no svjedočimo i konkretnim situacijama u kojima žive osobe mogu poboljšati kvalitetu vlastitog života, bilo da je riječ o starima ili mladima. Ponekad je diskurs u kojem se iznose argumenti za takve aktivnosti apstraktan i prilično „birokratski”, kao u ovom slučaju: „Zbog potencijalnog globalnog interesa za relevantnost koncepta međugeneracijskog učenja, sada je vrijeme da razmotrimo sveobuhvatne univerzalne političke smjernice” (Newman i Hatton-Yeo 2008). S druge strane, živimo okruženi konkretnim, mladim i starim osobama koje su voljne i željne sudjelovati u aktivnostima koje povezuju ljude, između ostaloga i u međugeneracijskom učenju. S obzirom na razliku u gledištu, često se ističe kako se kod starijih osoba, zbog njihove životne dobi, javlja potreba da svoje vrijednosti i znanja prenesu novim generacijama, kako bi na taj način postigle svojevrstu „simboličku besmrtnost”. Istovremeno, mladim je ljudima važna izgradnja vlastitog identiteta pa su često skloni odbacivanju vrijednosti prethodnih generacija. Takav naizgled nepremostiv jaz među generacijama može se ipak premostiti međugeneracijskom suradnjom, koja može biti „korisna”, a često i ugodna, objema stranama. Starijim osobama može omogućiti prenošenje znanja i tzv. „kvalitetno starenje”, dok kod mladih može potaknuti samopouzdanje, empatiju, uklanjanje predrasuda te želju za pomaganjem.

Govoreći o konceptu digitalnog jaza (*digital divide*) Mark Warschauer ističe da se tehnološki projekti diljem svijeta prečesto fokusiraju na pružanje hardvera, softvera i internetske veze, tj. da ne poklanjaju dovoljnu pozornost ljudskim i društvenim strukturama i odnosima koji se također moraju promijeniti da bi tehnologija donijela bitnu promjenu - tehnologija i društvo su isprepleteni. Pojam digitalnog jaza podrazumijeva uzročni niz: nedostatak pristupa računalima i internetu šteti životnim prilikama neke osobe. Ako stare osobe nemaju pristup najnovijoj digitalnoj tehnologiji, oni zbog toga trpe štetu. Iako je to nedvojbeno točno, obrnuto je jednako istinito, ističe on, jer osobe koje su već marginalizirane (primjerice svojom životnom dobi) imat će manje mogućnosti pristupa i korištenja računala i interneta (Warschauer 2003: 6-7). To nas treba podsjetiti na to da odnos starijih osoba prema digitalnoj tehnologiji nije samo „fizičko“ pitanje instaliranja opreme, nego da je smislen odnos prema opremi moguće izgraditi samo u određenim životnim i obrazovnim okolnostima, koje stare osobe najčešće ne mogu stvoriti same nego im je u tome potrebna pomoć mlađih generacija.

Iz primjera radionica u Čitaonici i Galeriji VN možemo zaključiti da takvi projekti mogu doprinijeti ostvarivanju misije knjižnica u postizanju društvene uključenosti, na način da potiču obostrano ugodnu suradnju među generacijama, solidarnost i empatiju, omogućujući tako i razvoj šire društvene zajednice. Ono što je, u kontekstu našeg istraživanja, važno jest da su takve aktivnosti potvrdile pozitivnu ulogu knjižnica, kao ustanova koje nude „treći prostor“ u procesu stvaranja različitih situacija koje omogućuju kreativnu i uzajamno korisnu suradnju pripadnika različitih generacija. Najbolje to ilustriraju izjave djece koja su potvrdila kako su zahvaljujući druženju s umirovljenicima tijekom radionica u Čitaonici i Galeriji VN promijenila svoje stavove, kako prema doživljaju starijih osoba tako i prema učenju.

Kao rezultat pozitivnih povratnih informacija te potrebe za daljnjim sudjelovanjem u programima edukacije, u Čitaonici i Galeriji VN u travnju 2024. došlo je do nastavka provedbe dijela programa, gdje mlade volonterke i volonteri podučavaju umirovljenike aplikacijama na mobitelima.

12. LITERATURA

Knjige:

1. Bagarić, Željka. 2014. *Model suradnje narodnih knjižnica i zatvorskoga sustava u Republici Hrvatskoj*. Zavod za informacijske studije. Zagreb.
2. Boggatz, Thomas. 2020. *Quality of Life and Person-Centered Care for Older People*. Springer. New York - London.
3. Bognar, Greg; Gosseries, Axel. Introduction. 2023. *Ageing without Ageism? Conceptual Puzzles and Policy Proposals*. Ur. Bognar, Greg; Gosseries, Axel. Oxford University Press. Oxford.
4. Bridges, William. 2019. *Transitions: Making Sense of Life's Changes*. Da Capo Lifelong Books. New York.
5. Bruin, Kate de. 2024. Inclusive education: A review of the evidence. *Inclusive Education for the 21st Century: Theory, Policy, and Practice*. Ur. Graham, Linda J. Routledge. London - New York.
6. Care Collective, The. 2024. *Manifest skrbi: Politika međuovisnosti*. AGM. Zagreb.
7. Cassell, Kay Ann. 2021. *Public Libraries and Their Communities: An Introduction*. Rowman & Littlefield Publishers. Lanham.
8. Ciglar, Svjetlana. 2022. Literarno i likovno na zagrebačkom zapadu. *Galerija VN - prvih pedeset godina*. Ur. Majcen Linn, Olga. Knjižnice grada Zagreba, Galerija VN. Zagreb.
9. Cole, Fey. 2022. *Intergenerational Practice in Schools and Settings: An Educator's Handbook*. Routledge. New York - London.
10. Crawford, Alice. 2021. Libraries—Why Bother? *Minds Alive, Libraries and Archives Now*. Ur. Demers, Patricia; Samek, Toni. University of Toronto Press. Toronto; Buffalo; London.
11. Dickson, Elizabeth. 2024. The legal foundations of inclusion. *Inclusive Education for the 21st Century: Theory, Policy, and Practice*. Ur. Graham, Linda J. Routledge. London - New York.
12. Dragaš, Božica; Ercegovac, Snježana. 2017. Potrebe lokalne zajednice i inovativni knjižnični programi – iskustvo Knjižnice Savica. *Inovativna knjižnica u službi lokalne*

- zajednice : zbornik radova*. Ur. Pšenica, Davorka; Štimac, Annemari. Hrvatsko knjižničarsko društvo. Zagreb.
13. Dragija Ivanović, Martina. 2017. Mjerenje utjecaja knjižnice na zajednicu: primjer istraživanja utjecaja narodnih knjižnica u manjim sredinama. *Vrednovanje djelatnosti narodnih knjižnica: zbornik radova*. Ur. Gabriel, Dunja Marija; Bišćan, Frida. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. Zagreb.
 14. Dragun, Dragica. 2012. O trima aspektima edukativne proze 'One misle da smo male'. *Dijalog među generacijama u književnosti za djecu i mlade*. Ur. Javor, Janka. Knjižnice grada Zagreba. Zagreb.
 15. Ercegovac, Snježana; Šolc, Vlasta; Tuzlančić, Ira. 2022. Kompetencije za rad s korisnicima treće životne dobi u informacijskoj službi Knjižnica grada Zagreba: istraživanje stavova knjižničara. *Informacijska služba u knjižnici – tradicija, sadašnjost i budućnost*. Knjižnica i čitaonica „Fran Galović”. Koprivnica.
 16. Feiler, Bruce. 2020. *Life Is in the Transitions: Mastering Change at Any Age*. Penguin Press. London.
 17. Gendron, Tracey, 2022. *Ageism Unmasked: Exploring Age Bias and How to End It*. Steerforth. New York.
 18. Gerhardt, Megan; Nagemson-Ekwall, Josephine; Fogel, Brandon. 2021. *Gentelligence: The Revolutionary Approach to Leading an Intergenerational Workforce*. Rowman & Littlefield Publishers. Lanham.
 19. Graham, Linda J. 2024. Glossary. *Inclusive Education for the 21st Century: Theory, Policy, and Practice*. Ur. Graham, Linda J. Routledge. London - New York.
 20. Graham, Linda J.; Medhurst, Marijne i dr. 2024. Fundamental concepts of inclusive education. *Inclusive Education for the 21st Century: Theory, Policy, and Practice*. Ur. Graham, Linda J. Routledge. London – New York.
 21. Habermas, Jürgen. 1998. *The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory*. The MIT Press. Cambridge, MA.
 22. Horvat, Aleksandra. 2018. Knjižnica kakvu želimo. *Socijalno inkluzivne knjižnične usluge: zbornik radova*. Ur. Sabolović-Krajina, Dijana. Knjižnica i čitaonica „Fran Galović”. Koprivnica.

23. Ille, Jagoda. 2015. Dom, posao, nešto treće: knjižnica kao 'treći prostor'. *Narodne knjižnice kao treći prostor: zbornik radova*. Ur. Gabriel, Dunja Marija; Leščić, Jelica. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. Zagreb.
24. Kostanjevac, Tanja; Bagarić, Željka. 2022. Accessibility of public health information on the COVID-19 outbreak: Analysis of the first European official TV releases. *Media – kultura - komunikacija społeczna* 18. 23-39.
25. Kreth, Quintin; Schiff, Daniel S. i dr. 2024. Social Responsibility and Ethics in STEM Education: The State of the Field. *Building Inclusive Ethical Cultures in STEM*. Ur. Hildt, Elisabeth; Laas, Kelly i dr. Miller. Springer. Cham, Switzerland.
26. Lawford-Smith, Holly. 2024. Is Inclusion Good? *Extreme Philosophy: Bold Ideas and a Spirit of Progress*. Ur. Hetherington, Stephen. Routledge. New York - London.
27. Leščić, Jelica. 2015. Narodne knjižnice – od usluga za siromašne do usluga za sve. *Narodne knjižnice kao treći prostor: zbornik radova*. Ur. Gabriel, Dunja Marija; Leščić, Jelica. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. Zagreb.
28. Lewis, Berit. 2023. *Ageing Upwards: A Mindfulness-based Framework for the Longevity Revolution*. Practical Inspiration Publishing. London.
29. Martzoukou, Konstantina. 2023. Re-establishing Values, Constructing New Missions: The Value of the Modern Library in the Development of Digital and Information Literacy in Public Life. *Minds Alive, Libraries and Archives Now*. Ur. Demers, Patricia; Samek, Toni. University of Totonto Press. Toronto; Buffalo; London.
30. Medak, Tomislav. 2015. Budućnosti iz knjižnice: Radikalne geste UbuWeba i Monoskopa. *Javna knjižnica/Public Library*. Ur. Medak, Tomislav; Mars, Marcell. Što, kako i za koga; Multimedijalni institut. Zagreb.
31. Migliarini, Valentina; Elder, Brent C. 2023. *The Future of Inclusive Education*. Palgrave Macmillan. London - New York.
32. Power, Pamela J. 2024. *Transitions in Jungian Analysis*. Routledge. London - New York.
33. Rübner Jørgensen, Clara; Wyness, Michael. 2021. *Kid Power, Inequalities and Intergenerational Relations*. Anthem Press. London - New York.
34. Sabolović-Krajina, Dijana. 2017. Strategije djelovanja narodnih knjižnica u lokalnim zajednicama – kombinacija tradicionalnog i inovativnog, lokalnog i globalnog. *Inovativna*

- knjižnica u službi lokalne zajednice: zbornik radova*. Ur. Pšenica, Davorka; Štimac, Annemari. Hrvatsko knjižničarsko društvo. Zagreb.
35. Šućur, Zoran. 2018. Socijalna isključenost i socijalna pravednost. *Socijalno inkluzivne knjižnične usluge: zbornik radova*. Ur. Sabolović-Krajina, Dijana. Knjižnica i čitaonica „Fran Galović”. Koprivnica.
36. *The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education*. 1994. UNESCO; Ministry of Education and Science of Spain.
37. Tkalec Verčić, Ana; Sinčić Ćorić, Dubravka; Pološki Vokić, Nina. 2010. *Priručnik za metodologiju istraživačkog rada: kako osmisliti, provesti i opisati znanstveno i stručno istraživanje*. M.E.P. d.o.o. Zagreb.
38. Wark, McKenzie. 2015. Metapodatkovni punkt. *Javna knjižnica / Public Library*. Ur. Medak, Tomislav; Mars, Marcell. Što, kako i za koga; Multimedijalni institut. Zagreb.
39. Warschauer, Mark. 2003. *Technology and Social Inclusion: Rethinking the Digital Divide*. The MIT Press. Cambridge, MA
40. Winandy, Fran. 2022. *Ageism: a New Name for an Old Prejudice*. Adelante, Gulliver Publishing. Divinópolis.
41. Zalar, Diana. 2012. Ivona Šajatović – razvoj autorskog rukopisa kroz žanrovsku igru. *Dijalog među generacijama u književnosti za djecu i mlade*. Ur. Javor, Janka. Knjižnice grada Zagreba. Zagreb.

Završni radovi:

1. Delija, Frančeska. 2023. *Intergeneracijsko učenje*. Završni rad. Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet. Split. 33 str.
2. Lukačin, Dora. 2023. *Međugeneracijski odnosi i budućnost skrbi za starije osobe*. Završni rad. Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet. Zagreb. 22 str.

Mrežni izvori:

3. Ageing: Ageism. 2021. <https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/ageing-ageism> (pristupljeno 25. veljače 2024.)

4. Ageizam - slaba točka zapadne kulture kojoj su mladost i ljepota imperativ. 2024. <https://backtogether.hr/ageizam.html> (pristupljeno 20. veljače 2024.)
5. Bell, Justyna; Huang, Lihong i dr. 2022. *Review of intergenerational activities in Norway (BeForMe)*. <https://www.eog.gov.pl/media/122227/Review-intergenerational-activities.pdf> (pristupljeno 4. ožujka 2024.)
6. Ciler, Željka. 2020. *Međugeneracijsko učenje: ključ održavanja pozitivnih vrijednosti mlađih i starijih generacija*. <https://epale.ec.europa.eu/en/node/161198> (pristupljeno 24. veljače 2024.)
7. IFLA. 2022. *IFLA-in i UNESCO-ov Manifest za narodne knjižnice, 2022*. <https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/2455/1/IFLA-UNESCO%20Public%20Library%20Manifesto%202022-hr.pdf> (pristupljeno 23. veljače 2024.)
8. Johnson, Bryan. 2018. *A Plan For Humanity*. <https://medium.com/future-literacy/a-plan-for-humanity-2bc04088e3d4> (pristupljeno 24. veljače 2024.)
9. Kanazir, Ana. 2022. *Branko Kolarić o ageizmu: 'Stavovi o starijima su negativni, potrebno je kreirati nove strategije i uključiti starije u programe'*. <https://www.mirovina.hr/zdravlje/branko-kolaric-o-ageizmu-stavovi-o-starijima-su-negativni-potrebno-je-kreirati-nove-strategije-i-ukljuciti-starije-u-programe/> (pristupljeno 24. veljače 2024.)
10. Karataş, Hulusi. 2023. *Survey on Inclusive Education and Secondary Education/ VET Teaching Staff*. <https://epale.ec.europa.eu/en/discussions/survey-inclusive-education-and-secondary-education-vet-teaching-staff> (pristupljeno 24. veljače 2024.)
11. KGZ. 2024a. *65 plus*. <https://www.kgz.hr/hr/65-plus-1296/1296> (pristupljeno 27. veljače 2024.)
12. KGZ. 2024b. *65 plus - O projektu*. <https://www.kgz.hr/hr/65-plus-1296/65-plus-o-projektu/56845> (pristupljeno 27. veljače 2024.)
13. Lovink, Geert. 2012. *What Is the Social in Social Media? e-flux journal*. New York. 3-12. <https://www.e-flux.com/journal/40/60272/what-is-the-social-in-social-media/> (pristupljeno 13. travnja 2024.)
14. Matičević, Petra. 2021. *Ageizam - problem samo starijih osoba?* <https://nepopularna.org/ageizam/> (pristupljeno 20. veljače 2024.)

15. Mcleod, Saul. 2024. Maslow's Hierarchy Of Needs. .
<https://www.simplypsychology.org/maslow.html> (pristupljeno 22. veljače 2024.)
16. Moje vrijeme. 2024. *Šef zdravstvenog osiguranja: Starijima ponuditi eutanaziju, prijeti nam kriza.* <https://www.mojevrijeme.hr/magazin/2024/04/sef-zdravstvenog-osiguranja-starijima-ponuditi-eutanaziju-novca-nece-biti-dovoljno/> (pristupljeno 19. travnja 2024.)
17. Nastase, Andreea. 2017. *How to Deal with Big Life Changes: Endings, Neutral Zones and New Beginnings.* <https://medium.com/@diemkay/how-to-deal-with-big-life-changes-endings-neutral-zones-and-new-beginnings-398e263f2a2> (pristupljeno 8. travnja 2024)
18. Newman, Sally; Hatton-Yeo, Alan. 2008. Intergenerational Learning and the Contributions of Older People. *Ageing Horizons.* University of Oxford. Oxford. 31–39.
https://www.ageing.ox.ac.uk/files/ageing_horizons_8_newmanetal_II.pdf (pristupljeno 22. veljače 2024.)
19. Orsus grupa. 2022. *Kada se u učenju udruže različite generacije – svi pobjeđuju!*
<https://orsusgrupa.hr/strucni-clanci/kada-se-u-ucenju-udruze-razlicite-generacije-svi-pobjeđuju> (pristupljeno 25. veljače 2024.)
20. Ti si na potezu. 2023a. <https://www.kgz.hr/hr/dogadjanja/ti-si-na-potezu/64250>
(pristupljeno 7. ožujka 2024.)
21. Ti si na potezu. 2023b.
<https://www.facebook.com/photo/?fbid=772625591334029&set=pcb.772629211333667>
(pristupljeno 10. ožujka 2024.)
22. Tillman, Lynne. 2024. *Generation Gap.* <https://granta.com/generation-gap-lynne-tillman/>
(pristupljeno 27. travnja 2024.)
23. Velemajstor Ivan Žaja. 2020. <https://gmivanzaja.weebly.com/o-scaronahu.html>
(pristupljeno 25. veljače 2024.)
24. ZKD forum. 2024. *U knjižnicu bez (po)teškoća.*
<https://www.youtube.com/watch?v=WKHAGW2r-n4&t=106s> (pristupljeno 14. lipnja 2024.)

Popis slika

Slika 4 Hrvatski velemajstor Robert Zelčić na turniru s mladim šahistima u prostoru Čitaonice i Galerije VN.....	41
Slika 5 Upoznavanje djece i umirovljenika u projektu „Šah i tehnologija - međugeneracijska suradnja“ u Čitaonici i Galeriji VN	42
Slika 6 Atmosfera za vrijeme podučavanja aplikacija na mobitelima u projektu "Šah i tehnologija - međugeneracijska suradnja"	53

Popis tablica

Tablica 1: Uzorak ispitanika s obzirom na spol.....	45
Tablica 2: Uzorak ispitanika s obzirom na dob.....	46
Tablica 3: Uzorak ispitanika s obzirom na stupanj obrazovanja.....	47
Grafikon 1: Uzorak ispitanika s obzirom na spol.....	46
Grafikon 2: Uzorak ispitanika s obzirom na dob.....	46
Grafikon 3: Uzorak ispitanika s obzirom na stupanj obrazovanja	47

IZJAVA O AUTORSTVU

Završni/diplomski/specijalistički rad isključivo je autorsko djelo studenta koji je isti izradio te student odgovara za istinitost, izvornost i ispravnost teksta rada. U radu se ne smiju koristiti dijelovi tuđih radova (knjiga, članaka, doktorskih disertacija, magistarskih radova, izvora s interneta, i drugih izvora) bez navođenja izvora i autora navedenih radova. Svi dijelovi tuđih radova moraju biti pravilno navedeni i citirani. Dijelovi tuđih radova koji nisu pravilno citirani, smatraju se plagijatom, odnosno nezakonitim prisvajanjem tuđeg znanstvenog ili stručnoga rada. Sukladno navedenom studenti su dužni potpisati izjavu o autorstvu rada.

Ja, GERDINA KALINVIĆ RUKO (ime i prezime) pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključivi autor/ica završnog/diplomskog/specijalističkog (obrisati nepotrebno) rada pod naslovom KNJIŽNICE I DEJSTVA INKLUDIRA: MEDUŠKOLARNA I SLOJNA POUČAVANJE (upisati naslov) te da u navedenom radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova.

Student/ica:
(upisati ime i prezime)

Gerdina Kalinić Ruko
(vlastoručni potpis)

Sukladno članku 58., 59. i 61. Zakona o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti završne/diplomske/specijalističke radove sveučilišta su dužna objaviti u roku od 30 dana od dana obrane na nacionalnom repozitoriju odnosno repozitoriju visokog učilišta.

Sukladno članku 111. Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima student se ne može protiviti da se njegov završni rad stvoren na bilo kojem studiju na visokom učilištu učini dostupnim javnosti na odgovarajućoj javnoj mrežnoj bazi sveučilišne knjižnice, knjižnice sastavnice sveučilišta, knjižnice veleučilišta ili visoke škole i/ili na javnoj mrežnoj bazi završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice, sukladno zakonu kojim se uređuje umjetnička djelatnost i visoko obrazovanje.

